

Π.4.3.7 Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της
Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά

Τίτλος:

«Άκου ένα όνειρο, ψυχή μου...»

Περιγραφικός υπότιτλος:

«Τα όνειρα στη λογοτεχνία»

ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΑΛΑΝΟΣ

Θεσσαλονίκη 2015

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ ΕΘΝΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ (EFNIL)
ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΦΟΡΕΩΝ ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ (ALTE)

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΡΓΟΥ

ΠΡΑΞΗ: «Διαμόρφωση Μεθοδολογίας Ψηφιακής Διαμόρφωσης των σχολικών βιβλίων και έντυπου εκπαιδευτικού υλικού για τα Γλωσσικά μαθήματα, Ψηφιακή Διαμόρφωση των σχολικών βιβλίων για τα Γλωσσικά μαθήματα, Αναζήτηση και Προσαρμογή πρόσθετου Εκπαιδευτικού υλικού για τα μαθήματα της Ελληνικής Γλώσσας» (MIS: 296442) – (υπ’ αριθμ. 11736/12-08-2010 Απόφαση Ένταξης στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: Ι.Ν. ΚΑΖΑΖΗΣ

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ: Π.4.3.7. Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΙ ΠΑΡΑΔΟΤΕΟΥ: ΕΥΗ ΜΗΤΡΟΥΣΗ & ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

<http://www.greeklanguage.gr>

Καραμαούνια 1 – Πλατεία Σκρα Τ.Κ. 55 132 Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη

Τηλ.: 2313 331500, Φαξ: 2313 331502, e-mail: centre@komvos.edu.gr

Α. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Τίτλος

Άκου ένα όνειρο, ψυχή μου...

Περιγραφικός υπότιτλος

Τα όνειρα στη λογοτεχνία

Δημιουργός

Ανδρέας Γαλανός

(Προτεινόμενη) Τάξη

Α΄ ή Β΄ Λυκείου

Χρονολογία

Οκτώβριος 2015

Διαθεματικό

Όχι

Εμπλεκόμενα γνωστικά αντικείμενα

—

Προτεινόμενη Χρονική διάρκεια

16 διδακτικές ώρες (είτε συνεχόμενες είτε απλωμένες σε ένα σχέδιο εργασίας έξι μηνών)

Προϋποθέσεις υλοποίησης για δάσκαλο και μαθητή

Η υλοποίηση της συγκεκριμένης διδακτικής πρότασης προϋποθέτει ότι τόσο ο διδάσκων όσο και οι μαθητές είναι εξοικειωμένοι με την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία. Επίσης, ότι στο σχολείο υπάρχει εργαστήριο πληροφορικής με επαρκή αριθμό σταθμών εργασίας και πρόσβαση στο διαδίκτυο. Καλό θα ήταν να προηγηθεί εικονική περιήγηση των μαθητών στο περιβάλλον της [Δημόδους Γραμματείας](#) από τις Ψηφίδες του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, το οποίο αξιοποιείται στο πλαίσιο της διδασκαλίας που προτείνεται. Προϋποτίθενται απλές ψηφιακές δεξιότητες των μαθητών, όπως η αναζήτηση στο διαδίκτυο και η χρήση ΠΕΚ και προγραμμάτων

δημιουργίας παρουσιάσεων. Η εξοικείωση του διδάσκοντα με έργα και ζητήματα της δημόδους γραμματείας, χωρίς να είναι απαραίτητη, θα διευκόλυνε αρκετά τη διεξαγωγή της διδασκαλίας. Τέλος, προϋποτίθεται ότι οι μαθητές έχουν διδαχτεί *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια* στην Β΄ και Α΄ τάξη του Γυμνασίου αντίστοιχα και έχουν μια γενική ιδέα της πλοκής τους.

Η πρόταση διδακτικής αξιοποίησης στηρίζεται

Η πρόταση διδακτικής αξιοποίησης αντλεί

B. ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ/ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διδακτική πρόταση αποσκοπεί στο να φέρει σε επαφή τους μαθητές με τους ποικίλους τρόπους αξιοποίησης των ονείρων στα λογοτεχνικά κείμενα.

Στο εισαγωγικό δίωρο, οι μαθητές αφηγούνται δικά τους σχετικά βιώματα επιχειρώντας να χαρτογραφήσουν σε αδρές γραμμές τα χαρακτηριστικά των ονείρων, συζητούν διαφορετικές απόψεις για την ερμηνεία τους και αρχίζουν να προβληματίζονται για τον τρόπο κατασκευής και αναπαράστασης της ονειρικής εμπειρίας στο πλαίσιο ενός λογοτεχνικού κειμένου. Στη συνέχεια, διερευνούν τη λειτουργία ονείρων που ενσωματώνονται στην πλοκή του κειμένου, μελετώντας τον [Ερωτόκριτο](#), την [Ερωφίλη](#) και τη *Φόνισσα*. Κατόπιν, περνούν σε αφηγήσεις που τοποθετούνται ολόκληρες εντός ονειρικού πλαισίου, διαβάζοντας την [Ιστορία και όνειρο](#) και το [Ερωτικόν ενύπνιον](#) του Φαλιέρου. Τέλος, καταπιάνονται με κείμενα που, χωρίς να αναπαριστούν ονειρικές εμπειρίες, ενσωματώνουν πλήθος ονειρικών στοιχείων, όπως η *Μεταμόρφωση* του Κάφκα, ή ανάγουν την ασυνείδητη λειτουργία σε βασικό στοιχείο της ποιητικής τους, όπως τα κείμενα των υπερρεαλιστών.

Γ. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύλληψη, άξονας συνοχής-ιδέα, πλαίσιο αξιοποίησης/ενσωμάτωσης

Τα όνειρα αποτελούν βασικό στοιχείο της ανθρώπινης εμπειρίας σε κάθε ιστορική στιγμή και σε κάθε τόπο και ανέκαθεν αποτελούσαν πηγή μυστηρίου και περιέργειας για τους ανθρώπους. Άμεσα συνδυσασμένα με τον ύπνο, στη διάρκεια του οποίου ο συνειδητός εαυτός αποσύρεται, έγιναν αντικείμενο προβληματισμού και έρευνας, κατηγορήθηκαν ως διαβολικά, αλλά και επενδύθηκαν με προφητικές ιδιότητες. Ήδη από την αρχαιότητα η ιδιαίτερη σημασία τους καταδεικνύεται από το γεγονός ότι θεοποιήθηκαν στο πρόσωπο του Ονείρου και θεωρήθηκαν «θεόπνευστες» εμπειρίες. Αξιοποιήθηκαν, επίσης, στον χώρο της ιατρικής είτε ως διαγνωστικά εργαλεία είτε ως ιαματικές θεραπείες. Σε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας δεν έπαψαν ποτέ να θεωρούνται δείκτες που προλέγουν το μέλλον και οι ονειροκριτικές απόπειρες είναι σταθερά παρούσες από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας. Η μεγάλη τομή στην ερμηνεία των ονείρων έγινε με την ψυχαναλυτική θεωρία του Freud, που αντιμετώπισε τα όνειρα ως διάυλο επικοινωνίας με το ψυχικό ασυνείδητο, αφαιρώντας τους τις προφητικές τους διαστάσεις.

Στην παρούσα διδακτική πρόταση δεν μας ενδιαφέρει τόσο η θεωρία περί ονείρου –αν και θα γίνουν κάποιες σχετικές νύξεις– όσο ο τρόπος υποδοχής, αξιοποίησης και αναπαράστασης των ονείρων στη λογοτεχνία. Ήδη από τα ομηρικά έπη και τις αρχαίες τραγωδίες εντοπίζεται συχνή παρουσία ονειρικών αφηγήσεων· ανάλογες αφηγήσεις θα συναντήσουμε και στα μεσαιωνικά και αναγεννησιακά χρόνια. Η σχέση ονείρου-λογοτεχνίας συνεχίστηκε σταθερά και στα χρόνια της νεωτερικότητας. Τα λογοτεχνικά ρεύματα εναλλάσσονταν, αλλά σχεδόν πάντα επιφύλασσαν μια ιδιαίτερη μεταχείριση στην ενύπνια εμπειρία του ονείρου, επενδύοντάς την άλλοτε με μεταφυσικές και εξωλογικές αποχρώσεις και άλλοτε αξιοποιώντας την ως στοιχείο ψυχογράφησης των ηρώων. Ο ψυχαναλυτικός λόγος άνοιξε νέες διαστάσεις στη θεώρηση των ονείρων, γεγονός που στον χώρο της τέχνης

είναι εμφανές στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκε το όνειρο από το κίνημα του υπερρεαλισμού.

Δεν είναι, βέβαια, η λογοτεχνία η μόνη μορφή τέχνης που συνδιαλέχτηκε με το όνειρο. Η ζωγραφική, η φωτογραφία και ακόμα περισσότερο ο κινηματογράφος επιχείρησαν να αποτυπώσουν ονειρικές εμπειρίες, με τα ιδιαίτερα μέσα που διαθέτουν, αλλά και εμπνεύστηκαν από την ασυνείδητη λογική και τη συνειρμική, μη ορθολογική εικονοποιία των ενύπνιων εικόνων.

Βασικός πυρήνας της συγκεκριμένης διδακτικής πρότασης είναι η παρατήρηση πως οι αναπαραστάσεις ονείρων στα έργα τέχνης –και συγκεκριμένα στα λογοτεχνικά κείμενα– δεν αποτελούν καταγραφές συγκεκριμένων ονείρων που είδε κάποιος πρόσωπο, αλλά κατασκευασμένες αφηγήσεις. Ακόμα και αν εμπνέονται από συγκεκριμένες ονειρικές αφορμές, απηχούν την ιστορική στιγμή που γράφονται, προϋποθέτουν μια συγκεκριμένη θεώρηση του ονείρου και εξυπηρετούν συγκεκριμένες λειτουργίες στο πλαίσιο της αφηγηματικής πλοκής. Έτσι, θα συναντήσουμε όνειρα που προωθούν την πλοκή (όπως το όνειρο του Αγαμέμνονα στο Β της *Ιλιάδας*), όνειρα που προοικονομούν την τελική έκβαση (όπως το όνειρο της Πηνελόπης ή της Ερωφίλης), όνειρα που ψυχογραφούν τους ήρωες. Έχουμε, όμως, και κείμενα των οποίων ολόκληρη η υπόθεση αποτελεί το περιεχόμενο ενός ονείρου· δηλαδή το όνειρο λειτουργεί ως πλαίσιο εντός του οποίου ξετυλίγεται η πλοκή. Έχουμε, τέλος, περιπτώσεις κειμένων που δεν καταγράφουν ρητά ονειρικές εμπειρίες, αλλά ενσωματώνουν ονειρικές εικόνες ή εμπνέονται από τον ανορθολογικό τους χαρακτήρα.

Δ. ΣΚΕΠΤΙΚΟ-ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΤΟΥΣ

Γνώσεις για τον κόσμο, αξίες, πεποιθήσεις, πρότυπα, στάσεις ζωής

Με τη διδασκαλία του σεναρίου επιδιώκουμε οι μαθητές και οι μαθήτριες:

- να συνειδητοποιήσουν τις μεγάλες διαφορές στην αντιμετώπιση του ονείρου από εποχή σε εποχή.

Γνώσεις για τη λογοτεχνία

Με τη διδασκαλία του σεναρίου επιδιώκουμε οι μαθητές και οι μαθήτριες:

- να γνωρίσουν τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους αξιοποιείται η ονειρική εμπειρία στο πλαίσιο ενός λογοτεχνικού κειμένου.
- να κατανοήσουν τις ποικίλες αφηγηματικές λειτουργίες που μπορεί να επιτελεί το όνειρο μέσα σε ένα λογοτεχνικό κείμενο (προωθεί τη δράση, αποτελεί το πλαίσιο της πλοκής, προσημαίνει την εξέλιξη κλπ.).
- να συνειδητοποιήσουν ότι η αναπαράσταση του ονείρου σε ένα λογοτεχνικό κείμενο είναι μια κατασκευή.

Γραμματισμοί

Με το τέλος του σεναρίου επιδιώκουμε οι μαθητές και οι μαθήτριες:

- να εντοπίζουν τις ονειρικές αφηγήσεις σε ένα λογοτεχνικό κείμενο.
- να αναζητούν τη λειτουργία της ονειρικής αφήγησης στην πλοκή του κειμένου.
- να προβληματίζονται για τη θεωρία περί ονείρου που υιοθετεί συνειδητά ή ανεπίγνωστα ο συγγραφέας.

Διδακτικές πρακτικές

Στον βασικό κορμό της διδακτικής πρότασης προβλέπεται ομαδοσυνεργατική διδασκαλία. Οι μαθητές, χωρισμένοι σε ομάδες, μελετούν αποσπάσματα, καταγράφουν τα συμπεράσματά τους, συλλέγουν υλικό και προετοιμάζουν τις παρουσιάσεις τους. Με αυτόν τον τρόπο έχουμε τη δυνατότητα διαφοροποιημένης διδασκαλίας, ανάλογα με τις δυνατότητες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών, αλλά και τους παρέχουμε ευκαιρία για συνεργασία και αλληλεπίδραση, που αποδεδειγμένα συμβάλλουν σε ουσιαστικότερη οικοδόμηση της γνώσης και κατοχύρωση δεξιοτήτων.

Φυσικά, σε αρκετά σημεία της παρακάτω πρότασης χρησιμοποιείται η κατευθυνόμενη από τον εκπαιδευτικό συζήτηση, ιδιαίτερα όταν χρειάζεται να

διευκρινιστούν συγκεκριμένα ζητήματα ή να ταξινομηθούν συμπεράσματα. Στο εισαγωγικό δώρο, η συζήτηση αυτή έχει τη μορφή αφήγησης από τους μαθητές ονείρων που έχουν δει οι ίδιοι. Στόχος είναι να συνδυαστεί το περιεχόμενο της επικείμενης διδακτικής πορείας με τα βιώματα των ίδιων των παιδιών και να κινητοποιηθεί το ενδιαφέρον τους.

Στον κορμό της διδακτικής πορείας αξιοποιείται η σύγκριση ως μέσο εξαγωγής συμπερασμάτων. Πρόκειται για σύγκριση αποσπασμάτων από διαφορετικά έργα της ίδιας εποχής ή του ίδιου συγγραφέα. Σε κάθε περίπτωση, στόχος είναι η κατάδειξη αναλογιών και ομοιοτήτων που θα φωτίσουν τη λειτουργία του ονείρου στο πλαίσιο ενός κειμένου και θα οδηγήσουν επαγωγικά τους μαθητές σε συμπεράσματα σχετικά με τις ποικίλες μορφές που παίρνει ο διάλογος της λογοτεχνίας με την ονειρική εμπειρία.

Ε. ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΤΑΣΗΣ

Αφετηρία

Το όνειρο, ως αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης εμπειρίας, δεν μπορεί παρά να ενδιαφέρει όλους μας, και φυσικά τους μαθητές. Συχνά, θα διαπιστώσει κανείς ότι οι μαθητές συζητούν με ενθουσιασμό για ένα όνειρο που είδαν και προβληματίζονται έντονα για τη σημασία του, αντιμετωπίζοντάς το άλλοτε ως δηλωτικό της εκάστοτε συναισθηματικής τους κατάστασης και άλλοτε ως προφητικό για το μέλλον. Επειδή στο πλαίσιο της σχολικής ζωής δεν δίνεται κατά κανόνα ιδιαίτερη σημασία στα όνειρα, αυτό το σενάριο επιχειρεί να χαράξει μια πορεία διερεύνησης των τρόπων με τους οποίους η λογοτεχνία υποδέχεται τα όνειρα. Άλλωστε, το όνειρο, «ως βασιλική οδός προς το ασυνείδητο» κατά τον Freud, αποτελεί μια ιδανική ευκαιρία περιπλάνησης στον χώρο της επιθυμίας και απομάκρυνσης από τον αυστηρό ορθολογισμό που συνήθως χαρακτηρίζει τη σχολική τάξη.

Σύνδεση με τα ισχύοντα στο σχολείο

Η θεματική του ονείρου δεν αποτελεί τμήμα της διδασκόμενης ύλης στο μάθημα της Λογοτεχνίας σε καμία τάξη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τόσο στο ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών όσο και στο Πιλοτικό Πρόγραμμα Σπουδών του Γυμνασίου. Παρόλα αυτά, οι μαθητές έρχονται αρκετές φορές αντιμέτωποι με κείμενα στα οποία το όνειρο παίζει μικρότερο ή μεγαλύτερο ρόλο στην πλοκή τους, όχι μόνο στο μάθημα της Λογοτεχνίας αλλά και σε άλλα μαθήματα, όπως η Αρχαία Ελληνική Γραμματεία από μετάφραση. Αρκεί να θυμηθούμε τα όνειρα της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*, καθώς και κείμενα όπως η [Ερωφίλη](#), ο [Ερωτόκριτος](#), η *Φόνισσα* και πολλά άλλα, που αποτελούν αντικείμενο διδασκαλίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ας μην ξεχνάμε, επίσης, ότι το λογοτεχνικό ρεύμα του υπερρεαλισμού –στην ποιητική του οποίου το όνειρο κατέχει σημαίνουσα θέση– εξετάζεται στο πλαίσιο του μαθήματος τόσο στη Γ΄ Γυμνασίου όσο και στη Β΄ Λυκείου. Μπορούμε να υποστηρίξουμε, λοιπόν, ότι ένα διδακτικό σενάριο που διερευνά τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους η λογοτεχνία ενσωματώνει την ονειρική εμπειρία θα ήταν πολλαπλά χρήσιμο.

Αξιοποίηση των ΤΠΕ

Αξιοποιείται το περιβάλλον της [Δημόδους Γραμματείας](#) από τις Ψηφίδες του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, που εμπλουτίζει και περιβάλλει τα αποσπάσματα των παλαιότερων κειμένων με γλωσσικά σχόλια, καθώς και με ποικίλο άλλο υλικό που διευκολύνει την πρόσβαση των μαθητών στα υπό εξέταση κείμενα· ακόμη, η ιστοσελίδα [Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης](#) στην οποία περιλαμβάνεται η *Φόνισσα*.

Αξιοποιείται, επίσης, η μηχανή αναζήτησης της Google, για να διερευνήσουν οι μαθητές ποια είναι η κυρίαρχη αντιμετώπιση των ονείρων στις μέρες μας. Εύκολα διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα αποτελέσματα αφορούν σε ιστότοπους στους οποίους τα όνειρα θεωρούνται ότι προλέγουν το μέλλον και ερμηνεύονται με ανάλογο πρίσμα. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι σχεδόν στις περισσότερες περιπτώσεις συνδυάζονται με ωροσκόπια και αστρολογικές προβλέψεις. Σε

συγκεκριμένες δραστηριότητες αξιοποιείται και η μηχανή αναζήτησης εικόνων της Google.

Μελετώντας τη σχέση υπερρεαλισμού και ονείρων, προτείνεται [η αναζήτηση στα σώματα κειμένων της Πύλης του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας](#). Προτρέπουμε τους μαθητές να ψάξουν τη λέξη «σουρεαλιστικό» στην παράλληλη αναζήτηση και να επιχειρήσουν να δώσουν έναν ορισμό της. Παραπέμπονται ύστερα στο ηλεκτρονικό [Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής](#) και στο λήμμα «υπερρεαλισμός» του [Λεξικού Λογοτεχνικών Όρων](#). Τέλος, προτείνεται η χρησιμοποίηση του ψηφιακά διαθέσιμου λογισμικού [Padlet](#) για τη δημιουργία ανθολογίας υπερρεαλιστικών στίχων και πινάκων.

Κείμενα

Α. Νεοελληνικής λογοτεχνίας

Λογοτεχνικά κείμενα σχολικών εγχειριδίων

ΚΝΛ Γ' Γυμνασίου

Νίκος Εγγονόπουλος, [«Μπολιβάρ»](#)

ΚΝΛ Β' Λυκείου

Ανδρέας Εμπειρίκος, [\[Τρία αποσπάσματα\]](#)

Ανδρέας Εμπειρίκος, [«Ηχώ»](#)

Λογοτεχνικά κείμενα εκτός σχολικών εγχειριδίων

Ομήρου Ιλιάδα

Ομήρου Οδύσσεια

Φραντς Κάφκα, *Η Μεταμόρφωση*

Φραντς Κάφκα, «Ένα όνειρο»

Ιστοτόποι

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, [Φόνισσα](#)

Β. Δημόδους γραμματείας

Γεώργιος Χορτάτσης, [*Ερωφίλη*](#)

Βιτσέντζος Κορνάρος, [*Ερωτόκριτος*](#)

Μαρίνος Φαλιέρος, [*Ερωτικών ενύπνιον*](#)

Μαρίνος Φαλιέρος, [*Ιστορία και όνειρο*](#)

Γ. Μεταφρασμένης ξενόγλωσσας λογοτεχνίας

[*Λογοτεχνικά κείμενα σχολικών εγχειριδίων*](#)

Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία Β' Λυκείου

Πωλ Ελνάρ, [*«Να κοιμάσαι»*](#)

Αντρέ Μπρετόν, [*«Τα γραπτά φεύγουν»*](#)

Τριστάν Τζαρά, [*«Ο κύριος ΑΑ, αντι-φιλόσοφος»*](#)

Διδακτική πορεία

1η-2η ώρα: Εισαγωγή

Προτείνεται η εισαγωγική φάση της διδακτικής πρότασης να πραγματοποιηθεί σε ένα συνεχόμενο δίωρο στην αρχή της χρονιάς, με την τάξη σε ολομέλεια. Στόχος είναι να ενημερωθούν οι μαθητές για το περιεχόμενο του σχεδίου εργασίας που θα υλοποιηθεί και να συζητηθούν κάποιες βασικές παράμετροι. Η διδασκαλία μπορεί να διεξαχθεί είτε στην αίθουσα του τμήματος είτε στο εργαστήριο πληροφορικής, με την τάξη σε ολομέλεια. Εάν υπάρχει πίεση διδακτικού χρόνου, θα μπορούσε το δίωρο να συμπυκνωθεί σε μία μόνο διδακτική ώρα.

Στην αρχή του δίωρου ο διδάσκων προσκαλεί τους μαθητές να αφηγηθούν κάποιο όνειρό τους που θυμούνται, πρόσφατο ή παλαιότερο. Αφού ακουστούν οι αφηγήσεις όσων παιδιών προσφέρονται, οι μαθητές καλούνται να συζητήσουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία των ονείρων. Εξυπακούεται πως δεν μας απασχολεί μια ενδελεχής και πλήρης καταγραφή, αλλά μια πρώτη και επιπολής καταλογογράφηση. Για παράδειγμα, θα μπορούσαν να συζητηθούν –ανάλογα και με το υλικό που θα προκύψει από τις αφηγήσεις των μαθητών– το παράλογο στοιχείο, η συνύπαρξη πραγματικών και φανταστικών δεδομένων, η παραμόρφωση της πραγματικότητας, η

πλούσια εικονοποιία, τα έντονα συναισθήματα, η ύπαρξη επαναλαμβανόμενων μοτίβων, όπως η αίσθηση ότι πέφτουμε ή ότι καταδιωκόμαστε.

Δεν πειράζει αν πολλοί μαθητές δηλώσουν ότι δεν θυμούνται τα όνειρά τους ή κάποιες από τις αφηγήσεις που ακουστούν έχουνε χάσματα, κενά ή ασάφειες. Αντιθέτως, αυτό μπορεί να αξιοποιηθεί, ώστε να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι πολύ συχνά αδυνατούμε να ανακαλέσουμε τα όνειρά μας και ότι η εκ των υστέρων αφήγηση ενός ονείρου δεν είναι πάντα συνεκτική, πλήρης και δομημένη, αλλά κατά κανόνα μπορούμε να ανακαλέσουμε μόνο σκόρπιες εικόνες τις οποίες οργανώνουμε σε μια «κατασκευασμένη» αφήγηση. Η επισήμανση αυτή θα αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη στη συνέχεια, όταν οι μαθητές θα συγκρίνουν τις ονειρικές σκηνές των λογοτεχνικών κειμένων με τις δικές τους εμπειρίες, για να διαπιστώσουν κατά πόσο η λογοτεχνική διαχείριση των ονείρων προσπαθεί να αναπαραστήσει πιστά τη βιωμένη πραγματικότητα ή υπακούει σε αφηγηματικές και κειμενικές συμβάσεις και ανάγκες.

Στη συνέχεια, ρωτάμε τους μαθητές πώς ερμηνεύουν οι ίδιοι τα όνειρά τους. Σκοπός είναι να διερευνηθεί η θεωρία των ονείρων που συνειδητά ή ανεπίγνωστα έχουν υιοθετήσει. Κατά πάσα πιθανότητα θα διαπιστώσουμε δύο κυρίαρχες τάσεις: από τη μια τα όνειρα αντιμετωπίζονται ως προφητικά για το μέλλον και από την άλλη ως δείκτης της ψυχολογικής και συναισθηματικής κατάστασης του ονειρευόμενου.

Κατόπιν, τους δίνουμε τρεις ερμηνείες ονείρων: πρόκειται για τρεις διαφορετικούς περί ονείρου λόγους από διαφορετικές εποχές και διαφορετικές θεωρίες και προκαλούμε μια συζήτηση σχετικά με την ορθότητα αυτών των θεωριών.

1. «Τό ένύπνιον δέ ημῖν ἐνδείκνυται διάθεσιν τοῦ σώματος. Πυρκαϊάν μὲν τις ὄρων ὄναρ ὑπὸ τῆς ξανθῆς ἐνοχλεῖται χολῆς...» [Το όνειρο αποτελεί για μας ένδειξη για την κατάσταση του σώματος. Αν κάποιος δει σε όνειρο φωτιά, έχει προβλήματα με την κίτρινη χολή...] (*Περὶ τῆς ἐξ ἐνυπνίων διαγνώσεως*, τ. 6, εκδ. Kühn, σ. 832.) – Γαληνός.
2. «[...] παραθέτω το όνειρο του κοριτσιού που είδε τον μικρό γιο της αδελφής της νεκρό μέσα στο φέρετρο, αλλά που [...] δεν ένιωσε οδύνη ή πένθος. [...]

Το όνειρο συγκάλυπτε απλώς την επιθυμία της να ξαναδεί τον αγαπημένο της· το συναίσθημα έπρεπε να είναι συντονισμένο με την επιθυμία και όχι με τη συγκάλυψή της. Δεν υπήρχε λοιπόν λόγος για να πενθήσει.» (Σίγκμουντ Φρόυντ, *Η ερμηνεία των ονείρων*, Επίκουρος, Αθήνα 1995, σ. 404.)

3. «εἰ δέ γυνή ἄνδρα ἔχουσα δόξειεν ἄλλω γαμεῖσθαι, ὥς μὲν οἱ παλαιοὶ λέγουσι, κατορύξει τὸν ἄνδρα» [Αν γυναίκα που έχει τον άνδρα της ονειρευτεί ότι παντρεύεται άλλον, σύμφωνα με αυτά που λένε οι παλιοί, θα θάψει τον άνδρα της.] (*Artemidori Daldiani Oneirocriticon libri V*, εκδ. Roger Pack, Λειψία 1963, B189, σ. 10-12.)

Βλέπουμε, συνεπώς, την αντιμετώπιση του ονείρου ως δείκτη της σωματικής κατάστασης του ονειρευόμενου υποκειμένου (Γαληνός), την ψυχαναλυτική αντιμετώπιση του ονείρου ως εκπλήρωση ασυνείδητων επιθυμιών (Φρόυντ) και την ονειροκριτική πίστη στην προφητική ικανότητα του ονείρου (Αρτεμίδωρος). Σκοπός της δραστηριότητας αυτής είναι να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές την ποικιλία των θεωριών περί ονείρου και την ιστορικότητά τους. Σε διαφορετικές εποχές τα όνειρα ερμηνεύονται με διαφορετικό τρόπο και υπό διαφορετικό πρίσμα που έχει να κάνει με τα εκάστοτε ιστορικά, πολιτισμικά, θρησκευτικά, επιστημονικά συμφραζόμενα.

Αν η διδασκαλία διεξάγεται στο εργαστήριο πληροφορικής του σχολείου, οι μαθητές, χωρισμένοι σε ολιγομελείς ομάδες, μπορούν να αναζητήσουν τη λέξη «όνειρο» στη μηχανή αναζήτησης της Google, για να διαπιστώσουν ποια είναι η κυρίαρχη αντιμετώπιση των ονείρων στις μέρες μας. Είναι πολύ εύκολο να διαπιστώσουν ότι η μεγάλη πλειοψηφία των αποτελεσμάτων αφορά ονειροκριτικές ερμηνείες ονείρων. Τους προτρέπουμε να επισκεφτούν κάποιες από αυτές τις ιστοσελίδες και να σχολιάσουν το περιεχόμενό τους.

Αν η διδασκαλία γίνεται στην τάξη, τότε ο διδάσκων μπορεί να διανείμει φωτοτυπημένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα ή να προβάλει σχετικό υλικό, σε περίπτωση που υπάρχει δυνατότητα κεντρικής προβολής. Οι μαθητές διαπιστώνουν ότι σε όλους αυτούς τους ιστότοπους τα όνειρα θεωρούνται ότι προλέγουν το μέλλον

και ερμηνεύονται με ανάλογο πρίσμα. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι στις περισσότερες περιπτώσεις σχεδόν συνδυάζονται με ωροσκόπια και αστρολογικές προβλέψεις. Μέσα από αυτή τη διερεύνηση και τη συζήτηση οι μαθητές κατανοούν ότι τα όνειρα πολύ συχνά –ακόμα και σήμερα– επενδύονται με μεταφυσική σημασία και αξιοποιούνται ως μέσο στην προσπάθεια του ανθρώπου να προβλέψει και να ελέγξει το μέλλον του. Ιδιαίτερα χρήσιμο σε αυτό το σημείο είναι να προβληματιστούν σχετικά με το ποιες ιδιότητες των ονείρων είναι αυτές που επιτρέπουν μια τέτοια μεταφυσική ανάγνωσή τους. Θα μπορούσαν, για παράδειγμα, να την αποδώσουν στον συχνά παράλογο και παράδοξο χαρακτήρα τους ή στο γεγονός ότι τα βλέπουμε την ώρα του ύπνου, όταν το συνειδητό μας κομμάτι αδρανεί. Όπως και να έχει, ο προβληματισμός αυτός αρκεί για να γίνει σαφές ότι παλαιόθεν οι άνθρωποι έτειναν να τους αποδίδουν ανάλογες δυνάμεις και ιδιότητες.

Στο τελευταίο τμήμα της εισαγωγικής αυτής φάσης στρεφόμαστε στην αναπαράσταση των ονείρων στα λογοτεχνικά κείμενα. Συγκεκριμένα, διαβάζουμε το [απόσπασμα](#) από τη δεύτερη ραψωδία της *Ιλιάδας*, στην οποία παρουσιάζεται το όνειρο που είδε ο Αγαμέμνωνας σταλμένο από τον Δία, με σκοπό να τον παρακινήσει σε δράση. Ζητάμε από τους μαθητές να σχολιάσουν τον τρόπο αναπαράστασης του ονείρου. *Πόσο ρεαλιστικός τους φαίνεται; Κατά πόσο θα μπορούσε να σταθεί ένα τέτοιο όνειρο σε ένα σύγχρονο λογοτεχνικό κείμενο; Πόσο μοιάζει και πόσο διαφέρει από τα όνειρα που βλέπουν οι ίδιοι; Ποια αντίληψη για τα όνειρα υπάρχει πίσω από αυτή την αναπαράσταση; Ποιον ρόλο εξυπηρετεί το όνειρο στην πλοκή της *Ιλιάδας*; Η σχετική συζήτηση αποσκοπεί στο να καταδείξει ότι ο τρόπος που αποτυπώνεται το όνειρο σε ένα λογοτεχνικό κείμενο έχει να κάνει τόσο με την κυρίαρχη άποψη για τα όνειρα την εποχή που γράφεται το κείμενο όσο και με επιλογές που εξυπηρετούν την πλοκή του κάθε κειμένου. Με άλλα λόγια, θέλουμε να αρχίσουν να συνειδητοποιούν οι μαθητές ότι στη λογοτεχνία δεν έχουμε λεκτικές αποδόσεις συγκεκριμένων ονείρων, αλλά κατασκευασμένες αναπαραστάσεις.*

Ενημερώνουμε την τάξη ότι στην πορεία της σχολικής χρονιάς θα υλοποιήσουμε ένα σχέδιο εργασίας κατά το οποίο θα μελετήσουμε τον τρόπο αξιοποίησης των ονείρων σε διάφορα λογοτεχνικά κείμενα. Για τον σκοπό αυτό, θα χρησιμοποιούνται κάποιες ώρες στο τέλος κάθε μήνα, ενώ στο μεσοδιάστημα οι μαθητές θα πρέπει να έχουν διαβάσει τα κείμενα που τους ανατίθενται. Οι δραστηριότητες θα γίνονται κατά κανόνα με την τάξη χωρισμένη σε ομάδες. Προτείνεται η διδασκαλία να γίνεται στο εργαστήριο πληροφορικής του σχολείου σε όλη τη διδακτική πορεία, προκειμένου οι μαθητές να έχουν πρόσβαση στα περιβάλλοντα που αξιοποιούνται. Σε περίπτωση που κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό, η διδασκαλία μπορεί να λάβει χώρα στην αίθουσα του τμήματος, αρκεί ο διδάσκων να εκτυπώσει και να μοιράσει τα κείμενα και να κάνει τις απαραίτητες τροποποιήσεις στις δραστηριότητες.

3η-8η ώρα: Όνειρα εντός της πλοκής

Στην πρώτη φάση της διδακτικής πορείας θα μελετηθούν όνειρα που εντάσσονται μέσα στην πλοκή μιας αφήγησης. Συγκεκριμένα, θα μελετηθούν όνειρα που προλέγουν την έκβαση της υπόθεσης ([Ερωτόκριτος](#), [Ερωφίλη](#)) και όνειρα που αποτυπώνουν την ψυχολογική κατάσταση του κεντρικού ήρωα (*Φόνισσα*).

Ερωτόκριτος-Ερωφίλη: προφητικά (;) όνειρα (2-3 ώρες)

Προτείνεται να αφιερωθεί ένα συνεχόμενο δίωρο για την υλοποίηση των παρακάτω δραστηριοτήτων. Σε περίπτωση που δεν επαρκεί, μπορεί να επεκταθεί κατά μία διδακτική ώρα.

Στο μεσοδιάστημα έχει ζητηθεί από τους μαθητές να μεταβούν στη σελίδα του περιβάλλοντος για τη [Δημόδη Γραμματεία](#) και να διαβάσουν την υπόθεση του *Ερωτόκριτου* έως το τέταρτο (Δ') μέρος. Πληροφορούνται για τον έρωτα της κόρης του βασιλιά Ηράκλη Αρετούσας με τον γιο του συμβούλου του Ρωτόκριτο (πρώτο μέρος): την αντίθεση του πατέρα της σε αυτήν τη σχέση και την εξορία του Ρωτόκριτου, τον μυστικό αρραβώνα του ζευγαριού και τα προξενιά του βασιλιά του Βυζαντίου για την Αρετούσα (τρίτο μέρος).

Τους έχει ζητηθεί, επίσης, να ενημερωθούν για την υπόθεση της πρώτης πράξης της *Ερωφίλης* και να εντοπίσουν αναλογίες ανάμεσα στα δύο έργα. Είναι εύκολο να διαπιστώσουν πως και εδώ έχουμε να κάνουμε με τον «απαγορευμένο» έρωτα ανάμεσα σε μια βασιλοπούλα, την Ερωφίλη, και έναν νέο που ζει στη βασιλική αυλή, τον Πανάρετο, και τον κρυφό αρραβώνα τους. Κι εδώ η σχέση των δύο ερωτευμένων απειλείται από τις αντιρρήσεις του πατέρα –που όμως ακόμα δεν είναι ενήμερος– και τα προξενιά προς τη βασιλοπούλα.

Έτσι, όταν ξεκινάει το συγκεκριμένο δίωρο, οι μαθητές είναι ενήμεροι για την υπόθεση των δύο έργων και έχουν έρθει σε επαφή με θεματικά μοτίβα που επανέρχονται στα έργα αυτής της περιόδου.

Ως αφορμή στο συγκεκριμένο δίωρο και πριν περάσουμε στα σχετικά αποσπάσματα, δίνεται στους μαθητές το [απόσπασμα](#) από τη ραψωδία τ της ομηρικής *Οδύσσειας*, στο οποίο η Πηνελόπη αφηγείται το όνειρό της στον (αγνώριστο) ακόμα Οδυσσέα. Η Πηνελόπη βλέπει έναν αετό να εφορμά στο σπίτι της και να σκοτώνει τις είκοσι χήνες που τρέφει. Η ίδια ξεσπά σε θρήνο και ο αετός την παρηγορεί, λέγοντάς της πως είναι ο άντρας της που θα επιστρέψει για να σκοτώσει τους μνηστήρες. Ζητείται από τους μαθητές να θυμηθούν το τέλος του ομηρικού έπους και να το συσχετίσουν με το συγκεκριμένο όνειρο. *Επιβεβαιώνεται ή όχι;* Η συγκεκριμένη συζήτηση μάς εισάγει στο θέμα των ονείρων που προοικονομούν την εξέλιξη και το τέλος της υπόθεσης ενός έργου. Το όνειρο της Πηνελόπης όχι μόνο προλέγει αλληγορικά την έκβαση της ιστορίας, αλλά περιέχει εντός του και την ίδια του την ερμηνεία. Άλλωστε, ο ακροατής εκείνης της εποχής, καθώς ήταν γνώστης του υπό πραγμάτευση μύθου, δεν είχε καμιά αμφιβολία για το τέλος και άρα εύκολα θα αναγνώριζε την προφητική διάσταση του ονείρου.

Στη συνέχεια του δίωρου, οι μαθητές θα ασχοληθούν με όνειρα της κρητικής λογοτεχνίας που καλούν τον αναγνώστη να αποφασίσει αν έχουν ανάλογη λειτουργία στο πλαίσιο της πλοκής του κάθε έργου. Οι μαθητές, χωρισμένοι σε ομάδες, διαβάζουν τους στίχους 49-94 του τέταρτου μέρους του *Ερωτόκριτου*, που

αναφέρονται στο όνειρο της Αρετούσας, και τους στίχους 109-124 και 143-162 από τη δεύτερη πράξη της *Ερωφίλης*. Τους ζητείται να συγκρίνουν τα δύο όνειρα ως προς την εικονοποιία τους και ως προς τα συναισθήματα που φανερώνουν. Για να το κάνουν, θα πρέπει πρώτα να προβληματιστούν σχετικά με τη σχέση του κάθε ονείρου με την υπόθεση του συγκεκριμένου έργου και με την ψυχολογική κατάσταση των ηρωίδων τη δεδομένη στιγμή. Η Ερωφίλη βλέπει πολλά όνειρα, μεταξύ των οποίων ότι της παίρνουν το ταίρι και το ρίχνουν τροφή στα λιοντάρια. Στο κορυφαίο από αυτά ένας λύκος επιτίθεται σε ένα ζευγάρι ερωτευμένα περιστέρια και τρώει το ένα, ενώ το άλλο αυτοκτονεί από τη θλίψη του. Η Αρετούσα, από την άλλη, ονειρεύεται ότι βρίσκεται ναυαγισμένη μεσοπέλαγα κατά τη διάρκεια μιας τρικυμίας και κινδυνεύει να πνιγεί. Ένα άγνωστο χέρι την σώζει, αλλά εκείνη δεν ξέρει πώς να προχωρήσει.

Είναι προφανές ότι έχουμε να κάνουμε με εφιαλτικά όνειρα που συνδέονται άμεσα με τις δοκιμασίες που περνάν οι ηρωίδες στον ξύπνιο τους. Και οι δύο ηρωίδες, άλλωστε, ξυπνάνε από την ένταση του ονείρου. Τα όνειρα και στις δύο περιπτώσεις σχετίζονται με την αγωνία των ονειρευόμενων για την έκβαση της σχέσης τους με το αγαπημένο τους πρόσωπο και χαρακτηρίζονται από ένα αίσθημα θανάσιμης απειλής. Στην περίπτωση της Ερωφίλης έχουμε ευθείες αναφορές στο ταίρι της και στην πραγματική κατάσταση που βιώνει η ηρώιδα. Και τα δύο όνειρα φαίνεται να χαρακτηρίζονται από έναν αλληγορικό συμβολισμό που ζητάει αποκωδικοποίηση. Και οι δύο ηρωίδες επιχειρούν να ερμηνεύσουν τα όνειρά τους αποσυμβολίζοντας τις εικόνες τους.

Αφού σημειώσουν σε έναν πίνακα τις ομοιότητες και τις διαφορές που επεσήμαναν, υπογραμμίζοντας τα αντίστοιχα σημεία στα αποσπάσματα, οι ομάδες συγκρίνουν τις παρατηρήσεις τους. Στη συζήτηση που διεξάγεται καλό θα ήταν να επισημανθεί ότι και στα δύο κείμενα χρησιμοποιούνται τύποι των ρημάτων «εμφανίζεται», «φαίνεται» και «θωρώ», για να εισαχθούν στην αφήγηση οι ενύπνιες εικόνες. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ενδεχομένως ότι η χρήση αυτών των ρημάτων

δίνει –τουλάχιστον στον σύγχρονο αναγνώστη– την εντύπωση ότι οι εικόνες του ονείρου εμφανίζονται στον ύπνο ερήμην των ονειρευόμενων, σαν να επιβάλλονται από μια εξωτερική άγνωστη πηγή.

Στη συνέχεια, τους ζητείται να αναδιατυπώσουν το περιεχόμενο του ονείρου της Αρετούσας σε σύγχρονο νεοελληνικό λόγο και σε πρώτο πρόσωπο, σαν να το αφηγούνταν η ίδια, κατά το πρότυπο της Ερωφίλης. Με αυτόν τον τρόπο, ελέγχουμε κατά πόσο κατανοούν το περιεχόμενο του αποσπάσματος και ταυτόχρονα τους εφιστούμε την προσοχή στη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην αφήγηση του ονείρου στα δύο κείμενα. Στον *Ερωτόκριτο* το όνειρο της Αρετούσας μάς το αφηγείται ένας τριτοπρόσωπος παντογνώστης αφηγητής τη στιγμή που υποτίθεται ότι το βλέπει η ονειρευόμενη, ενώ στην *Ερωφίλη* η ίδια η ηρωίδα εκ των υστέρων.

Στη συνέχεια, οι ομάδες ασχολούνται με την ερμηνεία του ονείρου της Αρετούσας. Διαβάζουν τη συνέχεια του αποσπάσματος, δηλαδή τους στίχους 95-180 του τέταρτου μέρους, και παρατηρούν τις δύο αντιτιθέμενες ερμηνείες που δίνονται: από την ίδια την Αρετή, η οποία θεωρεί ότι το όνειρο προμηνύει συμφορές, και από τη νέα Φροσύνη, η οποία απορρίπτει τις μαντικές του διαστάσεις, το εξετάζει ορθολογικά και το αποδίδει στην ταραγμένη ψυχολογική κατάσταση της Αρετούσας. Ζητείται από κάθε ομάδα να αποφασίσει με ποια από τις δύο ερμηνείες συμφωνεί και να συντάξει μία παράγραφο στην οποία θα υποστηρίζει τη θέση της με επιχειρήματα, προσπαθώντας να καταρρίψει και τα επιχειρήματα της αντίθετης πλευράς. Όταν ολοκληρώσουν, ένα μέλος κάθε ομάδας διαβάζει το κείμενο που συνέταξαν. Στη σύντομη συζήτηση που μπορεί να ακολουθήσει εφιστούμε την προσοχή των μαθητών στο όνομα της νένας που είναι Φροσύνη και παραπέμπει στη σωφροσύνη και τη φρόνηση (άλλωστε, και το όνομα της νένας της Ερωφίλης είναι Σωφρονία). Μπορεί να σχολιαστεί ότι οι φόβοι της Αρετούσας θυμίζουν περισσότερο Μεσαίωνα, ενώ η στάση της νένας τον ορθολογισμό της Αναγέννησης, και να ζητηθεί από τα παιδιά μια εξήγηση για τη διαφορά στην αντιμετώπιση των δύο ηρωίδων. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί, για παράδειγμα, ότι οι παράλογοι φόβοι της Αρετής οφείλονται στην

άμεση εμπλοκή της και την ταραχή της, ενώ η Φροσύνη, έχοντας απόσταση, αντιμετωπίζει με μεγαλύτερη ψυχραιμία την κατάσταση. Ή ότι η μεγαλύτερη ηλικία της και η εμπειρία της την κάνουν καχύποπτη απέναντι σε μεταφυσικές ερμηνείες. Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης, τίθεται και ένα τελευταίο ερώτημα: *Αν υποθέσουμε ότι το όνειρο της Αρετούσας προλέγει το μέλλον, τί έκβαση προοιωνίζεται για το ερωτευμένο ζευγάρι; Θετική ή αρνητική;* Για να απαντήσουν σε αυτό, καλούνται να το συγκρίνουν με το αντίστοιχο όνειρο της Ερωφίλης.

Στην περίπτωση του ονείρου της Ερωφίλης οι συμβολισμοί είναι πιο εμφανείς και η έκβαση του ονείρου ξεκάθαρα αρνητική. Η ίδια η ονειρευόμενη ερμηνεύει το όνειρό της, όπως έκανε και η Αρετούσα, ως προφητικό, θεωρώντας ότι τα ερωτευμένα περιστέρια είναι εκείνη και ο Πανάρετος και ο «λούπης» είναι ο πατέρας της. Το όνειρο της Αρετούσας, από την άλλη, είναι πιο σκοτεινό και το τέλος του αφήνεται πιο μετέωρο και ανοιχτό σε ερμηνείες. Η ηρωίδα σώζεται βέβαια από μια άγνωστη σκιά, αλλά εξακολουθεί να απειλείται από την τρικυμία και δεν γνωρίζει προς τα πού να κατευθυνθεί για να σωθεί. Συνυπάρχουν άρα η ελπίδα με την αγωνία, γεγονός που επιτείνει το σασπένς των αναγνωστών. Αν κάποιος συνυπολογίσει τη φράση που προφέρει η Αρετή όταν την ξυπνάει η νένα (στ. 86: «Ο ποταμός με πνίγει!») και τη μεγάλη ταραχή στην οποία βρίσκεται, μάλλον κλίνει υπέρ μιας απαισιόδοξης ερμηνείας και μιας αρνητικής προφητείας για το μέλλον. Η αφήγηση, πάντως, διέπεται από μια σχετική αμφισημία. Ενδιαφέρον θα είχε, επίσης, να τεθεί στους μαθητές η ερώτηση αν πιστεύουν ότι και ο αναγνώστης εκείνης της εποχής θα αμφιταλαντευόταν σχετικά με την προφητική δύναμη του ονείρου ή αν αυτό είναι μια καχυποψία που φέρνει στο κείμενο ο σύγχρονος αναγνώστης. Η σκηνοθεσία του διαλόγου νένας-Αρετούσας φαίνεται να συνηγορεί υπέρ του ότι ο ποιητής προϋποθέτει την ύπαρξη ενός ανάλογου προβληματισμού και μιας σχετικής αμφιταλάντευσης στο κοινό του.

Οι μαθητές προτρέπονται να διαβάσουν από το περιβάλλον της Δημόδους Γραμματείας την υπόθεση των υπόλοιπων τμημάτων των δύο έργων. Φτάνει, λοιπόν,

η στιγμή να διαπιστώσουν αν τελικά επιβεβαιώνονται οι προβλέψεις των ηρωίδων, όπως και αν επιβεβαιώνεται ή όχι η προφητική δύναμη των ονείρων τους. Στη συνέχεια, ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια προκειμένου να εξαχθούν τα συμπεράσματα. Στην περίπτωση της *Ερωφίλης* τα πράγματα είναι ξεκάθαρα: το όνειρο επιβεβαιώνεται πανηγυρικά. Ο πατέρας-«λούπης» σκοτώνει τον Πανάρετο και η Ερωφίλη αυτοκτονεί από τη στενοχώρια της, όπως ακριβώς και το ερωτευμένο περιστέρι στο όνειρο. Άλλωστε, το ίδιο το κείμενο μάς υπενθυμίζει ρητά στο τέλος το όνειρο της ηρώιδας και δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης της προγνωστικής αξίας του και της ορθότητας της ερμηνείας του από την ίδια την ονειρευόμενη. Παραπέμπουμε τους μαθητές στους στίχους 587-590 της πέμπτης πράξης για να το διαπιστώσουν:

Ώφου, και πώς το κόβγουσου, πώς το 'βανες στο νου σου,
πώς τ' όνειρό σου το πρικό σήμεραν εφοβούσου!
Πώς το 'ξευρες, αφέντρα μου, κι αποχαιρέτισές με,
και σπλαχνικά στο πρόσωπο σα μάνα εφίλησές με!

(Στυλιανός Αλεξίου & Μάρθα Αποσκήτη, επιμ., *Γεωργίου Χορτάση Ερωφίλη: τραγωδία*, Στιγμή, Αθήνα 1996, σ. 213.)

Η περίπτωση του *Ερωτόκριτου* δεν προσφέρεται για τόσο εύκολα συμπεράσματα. Η έκβαση της ιστορίας είναι αίσια. Ο Ρωτόκριτος και η Αρετούσα σμίγουν εξασφαλίζοντας την πατρική συναίνεση. Καλούμε τους μαθητές να αποφανθούν αν το όνειρο της Αρετής πρόλεγε αυτή την έκβαση ή όχι. Στην ουσία κάποιος πρέπει να αποφασίσει αν το δεσπότην στοιχείο του ονείρου είναι η διάσωση της Αρετής από ένα άγνωστο χέρι (οπότε το όνειρο όντως προλέγει την ευτυχή κατάληξη και επιβεβαιώνεται η ερμηνεία της ίδιας της Αρετής) ή η αγωνία και η αίσθηση απειλής που εξακολουθεί να νιώθει και μετά τη διάσωσή της η Αρετούσα (οπότε το όνειρο διαψεύδεται και δικαιώνεται η νένα που απέρριπτε τις προφητικές ιδιότητές του). Άλλωστε, ακόμα και αν δεχτούμε ότι το όνειρο επιβεβαιώνεται, σε καμία περίπτωση

δεν συνοψίζει με ακρίβεια την εξέλιξη της υπόθεσης, όπως στην περίπτωση της Ερωφίλης. Αν υπάρξουν απόπειρες υποστήριξης και των δύο πιθανοτήτων από τους μαθητές, θα έχουμε μια έμπρακτη επιβεβαίωση ότι η αμφισημία της αφήγησης στον *Ερωτόκριτο* επιτρέπει και τα δύο ενδεχόμενα και καλεί τον αναγνώστη να αναλάβει ενεργητικότερο ρόλο, προκειμένου να αποφανθεί για την επιβεβαίωση ή διάψευση του ονείρου. Πάντως κι εδώ, λίγο πριν το τέλος, ο αφηγητής υπενθυμίζει στον αναγνώστη το όνειρο της Αρετούσας. Μόνο που το κάνει πολύ πιο έμμεσα από ό,τι στην *Ερωφίλη*. Παραπέμπουμε τους μαθητές στους στίχους 1235-1241 του πέμπτου μέρους:

Σαν όντε μαύρο νέφαλον άγριο και θυμωμένο
έχει τον ήλιο μ' όχθητα στο σκότος του χωσμένο
και με τη σκοτεινάδα του τη λάμψη του αμποδίζει
και με βροντές και μ' αστραπές τον κόσμο φοβερίζει,
κι όντε λογιάζου και θαρρού να βρέξει, να χιονίσει,
δούσιν αξάφνου και χαθεί το νέφος και σκορπίσει
και λαμπυρός παρά ποτέ ο ήλιος φανερώσει,
ξαπλώσει τες ακτίνες του, λάμψη και βράση δώσει,
έτσ' ήτον και στην Αρετή· το εβγήκεν απ' τα πάθη,
η καταχνιά του παλατιού εσκόρπισε κ' εχάθη.

(Στυλιανός Αλεξίου, επιμ., *Βιτσέντζος Κορνάρος, Ερωτόκριτος*, Εστία, Αθήνα 1995, σ. 320.)

Έπειτα, τους καλούμε να τους συγκρίνουν με τους στίχους 51-70 του τέταρτου μέρους:

Εφάνιστή τση να θωρεί νέφαλο βουρκωμένο,
και μ' αστραπές και με βροντές καιρό ανακατωμένο.
Σα να το μεσοπέλαγα εις τ' όνειρο τσ' εφάνη,
σ' ένα καράβι μοναχή και το τιμόνι πιάνει.

Κι αντρείεύγετο να βοηθηθεί κ' εκείνη δεν ημπόρει,
 και τον πνιμό της φανερά στον ύπνο της εθώρει.
 Κ' εφάνιστή τση κι ο γιαλός είς ποταμός εγίνη,
 πέτρες, χαράκια και δεντρά σύρνει την ώρα κείνη.
 Κι ώρες το κύμα τη βουλά κι ώρες τη φανερώνει
 κι ως τα βυζά τση ο ποταμός, και παραπάνω, σώνει.
 Το ξύλο που 'τον στο γιαλόν, εβούλησεν ομπρός τση,
 πως κιντυεύγει μοναχή τσ' εφάνη στ' όνειρό τση
 και σκοτεινιάζει ο ουρανός, δεν ξεύρει πού να δώσει
 και κλαίγοντας παρακαλεί, κοιμώντας, να γλυτώσει,
 όντες θωρεί πως ήλαψε στου ποταμού την πλάτη
 μια λαμπυρότατη φωτιά κι άνθρωπος την εκράτει·
 φωνιάζει της «μη φοβηθείς» κ' εσίμωσε κοντά της
 κι από τη χέρα πιάνει τη, σύρνει τη και βοηθά της.
 Πάει τη σ' ανάβαθα νερά κι απόκει την αφήνει
 κ' εχάθηκε σαν την ασκιά, δεν είδε ίντα να γίνει.

(Στυλιανός Αλεξίου, επιμ., *Βιτσέντζος Κορνάρος, Ερωτόκριτος*, Εστία, Αθήνα 1995, σ. 214.)

Οι μαθητές εύκολα θα διαπιστώσουν ότι υπάρχει κοινό λεξιλόγιο και κοινή εικονοποιία. Οι στίχοι του πέμπτου μέρους, χωρίς να αναφέρονται ρητά στο όνειρο του τέταρτου μέρους, το επαναφέρουν και το υπενθυμίζουν. Μόνο που ενώ αρχικά ήταν εφιάλτης, εδώ η αίσθηση της απειλής δίνει τη θέση της στην αίσθηση της λύτρωσης, κάτι που ενισχύει την εντύπωση ότι το όνειρο μάλλον ανατρέπεται και δεν επιβεβαιώνεται.

Συνοψίζοντας, σε αυτό το δίωρο οι μαθητές μελέτησαν τα όνειρα σε δύο έργα της κρητικής λογοτεχνίας και διαπίστωσαν ότι στην πρώτη επαφή με το κάθε έργο ο –σημερινός τουλάχιστον– αναγνώστης αμφιταλαντεύεται αν θα εκλάβει τα όνειρα

των ηρωίδων ως προσημάνσεις του τέλους ή ως αποτελέσματα της παραγμένης ψυχολογίας και των υποσυνείδητων φόβων τους. Μόνο στο τέλος του έργου μπορεί να επιστρέψει και να αποφανθεί σχετικά με την προφητική (ή όχι) λειτουργία του ονείρου, υπό το πρίσμα της τελικής έκβασης της πλοκής.

Η Φόνισσα: ψυχολογικά όνειρα (3-4 ώρες)

Προτείνεται να αφιερωθούν δύο ώρες στην υλοποίηση των εργασιών των ομάδων και μία ή δύο ώρες στην παρουσίασή τους.

Στο μεσοδιάστημα έχει ζητηθεί από τους μαθητές να μεταβούν στην ιστοσελίδα [Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης](#) και να διαβάσουν τη [Φόνισσα](#). Καλούνται να εντοπίσουν και να καταγράψουν όλα τα όνειρα που βλέπει η Φραγκογιαννού στο κείμενο.

Στο ξεκίνημα του πρώτου (συνεχόμενου κατά προτίμηση) δώρου τα μέλη των ομάδων συγκρίνουν τον αριθμό των ονείρων της ηρωίδας που εντόπισε η καθεμία. Συνολικά πρόκειται για επτά όνειρα διάσπαρτα μέσα στην εξέλιξη της πλοκής. Αφού επισημανθούν τα αντίστοιχα χωρία, ανατίθεται στις ομάδες η εργασία που πρέπει να υλοποιήσουν: «Φανταστείτε ότι είστε μια ομάδα ψυχολόγων και ψυχαναλυτών στην οποία καταφεύγει η Φραγκογιαννού, ζητώντας τη βοήθειά σας για την κατανόηση και την ερμηνεία των ονείρων που την βασανίζουν. Συντάξτε ένα κείμενο στο οποίο θα καταγράψετε τα πορίσματά σας.».

Προκειμένου να υλοποιήσουν την παραπάνω εργασία, οι ομάδες προβαίνουν στη μελέτη των υπό εξέταση αποσπασμάτων, με βάση τους παρακάτω άξονες, οι οποίοι θα αποτελέσουν και τον σκελετό του κειμένου που θα συντάξουν:

A. Η στιγμή που εμφανίζονται τα όνειρα

Μελετώντας τα σημεία της αφήγησης στα οποία εμφανίζονται τα όνειρα της ηρωίδας, οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν ότι όλα τα όνειρα παρουσιάζονται σε κομβικά σημεία της πλοκής, που έχουν να κάνουν με τη διαδοχή των φόνων που διαπράττει η Φραγκογιαννού και την καταδίωξή της.

Β. Ο χρόνος των ονείρων

Οι μαθητές εύκολα μπορούν να διαπιστώσουν ότι το δεύτερο, το τρίτο και πέμπτο όνειρο αποτελούν ένα είδος ονειρικών αναδρομών στο νεανικό παρελθόν της ηρωίδας. Ενδιαφέρον έχει να σχολιαστούν τα στοιχεία αυτού του παρελθόντος, που αναπαρίστανται στο πλαίσιο του ονείρου: η προικοδότηση, η παντρεία και η γέννα· πρόκειται για σημαντικές στιγμές που συνδέονται έντονα με τη θέση της γυναίκας και τις κοινωνικές δομές που την ορίζουν, θέμα που διατρέχει το σύνολο του έργου.

Οι ονειρικές αυτές επισκέψεις στη νεανική της ιστορία μπορούν να συνδυαστούν με τις σκέψεις που βασανίζουν τη Φραγκογιαννού τις ξάγρυπνες νύχτες πριν από τον πρώτο φόνο και που την οδηγούν σε μια αναμόχλευση των δεινών της στο κεφάλαιο Β'. Οι μαθητές συγκρίνουν τον τρόπο που αποτυπώνεται το παρελθόν σε αυτά τα τρία όνειρα με τα στοιχεία για το «πραγματικό» παρελθόν της ηρωίδας, που αντλούμε από τις αναμνήσεις της. Μέσα από αυτήν τη σύγκριση θα παρατηρήσουν ότι το βιωμένο παρελθόν παρουσιάζεται παραλλαγμένο από το ενύπνιο· για παράδειγμα, οι γονείς στα όνειρα παρουσιάζονται ως θετικές φιγούρες, σε αντίθεση με τα όσα μαθαίνουμε από τις αναμνήσεις της.

Γ. Η εικονοποιία των ονείρων

Οι μαθητές καταγράφουν τις εικόνες που εμφανίζονται στα όνειρα της Φραγκογιαννούς επιμένοντας στα κοινά τους σημεία, όπως στις ηχητικές εικόνες των θρήνων και του κλάματος και στο υγρό στοιχείο που εμφανίζεται με διάφορες μορφές (νερό της στέρνας, το κύμα της θάλασσας). Ειδικά η εικόνα του νερού θα ήταν χρήσιμο να συσχετιστεί τόσο με τον τρόπο θανάτωσης των θυμάτων της Φραγκογιαννούς όσο και με την καταληκτική σκηνή του έργου, όταν η ηρωίδα βρίσκει τον θάνατο στα φουσκωμένα κύματα. Στη συνέχεια, επισημαίνουν τα στοιχεία από την εκτός ύπνου ζωή και δράση της ηρωίδας που επανεμφανίζονται στα όνειρα, όπως ο κήπος του Περιβολά, τόπος του διπλού φονικού, που αποτελεί το σκηνικό του τέταρτου ονείρου, ή η συνάντηση με τον Καμpanαχμάκη ο οποίος

εμφανίζεται στο έβδομο όνειρο. Επισημαίνουν, επίσης, τα εξωλογικά στοιχεία που παρατηρούνται· για παράδειγμα, τα λάχανα και τα νομίσματα μεταμορφώνονται στα πρόσωπα των θυμάτων της και το νερό μιλάει με ανθρώπινη φωνή απαγγέλλοντάς της την κατηγορία της φόνισσας.

Δ. Τα συναισθήματα που συνοδεύουν τα όνειρα

Οι ομάδες καταγράφουν τις λέξεις που χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν τη συναισθηματική κατάσταση της ηρωίδας. Οι περισσότερες είναι λέξεις που συνδέονται με συναισθήματα αγωνίας, φόβου και πανικού: «έντρομος», «φρενιασμένη», «περίτρομος», «φρίσσουσα»· πρόκειται, με άλλα λόγια, για εφιάλτες. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι όλα τα όνειρα έχουν ως αποτέλεσμα τη διακοπή του ύπνου της ηρωίδας. Οι μαθητές καλούνται να εντοπίσουν την ψυχολογική αιτία αυτών των εφιαλτικών ονείρων, που εύκολα μπορεί να ανιχνευθεί στις ενοχές και τις τύψεις. Μόνο το έβδομο όνειρο της πρωταγωνίστριας την αφήνει «με μικράν γαλήνην εις την ψυχήν», όταν ξυπνάει «την ώρα του λυκαυγούς». Οι μαθητές καλούνται να σχολιάσουν-εξηγήσουν τη διαφοροποίηση αυτού του ονείρου, που είναι άλλωστε και το τελευταίο, λαμβάνοντας υπόψη τον επικείμενο θάνατο της Φραγκογιαννούς.

Στη διάρκεια αυτού του δώρου οι μαθητές κρατούν σημειώσεις για όλα τα παραπάνω ζητήματα. Οι παρατηρήσεις τους επ' αυτών θα αποτελέσουν τη βάση του κειμένου που θα συντάξουν μέχρι την επόμενη συνάντηση.

Στο επόμενο δώρο οι ομάδες παρουσιάζουν τα κείμενα που συνέταξαν. Καλό θα ήταν οι παρατηρήσεις των ομάδων να εξετάζονται χωριστά ανά ερώτημα, ώστε να σχολιάζονται οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις που παρατηρούνται και να είναι δομημένη η σχετική συζήτηση.

9η-11η ώρα: Όνειρο-πλαίσιο

Σε αυτήν τη φάση θα εξεταστούν κείμενα στα οποία η ονειρική εμπειρία πλαισιώνει ολόκληρη την ιστορία· κείμενα, δηλαδή, που η πλοκή τους ισοδυναμεί με το περιεχόμενο του ονείρου.

Μαρίνος Φαλιέρος, *Ερωτικόν ενύπνιον* και *Ιστορία και όνειρο* (3 ώρες)

Προτείνεται να αφιερωθούν δύο ώρες για την υλοποίηση των δραστηριοτήτων των ομάδων και μία ώρα για την παρουσίαση και τη συζήτηση.

Ως αφορμή για το πρώτο (συνεχόμενο κατά προτίμηση) δώρο μπορεί να λειτουργήσει το τραγούδι του Αλκίνοου Ιωαννίδη «Όνειρο ήτανε» από τον δίσκο *Ανεμοδείκτης* (1999). Στους στίχους του τραγουδιού αποτυπώνεται το όνειρο ως μοναδική δυνατότητα συνάντησης του προσώπου που μιλάει με το αντικείμενο του πόθου του. Ρωτάμε τους μαθητές ποια από τις ερμηνείες των ονείρων που συζητήθηκαν στο εισαγωγικό δώρο τούς θυμίζει. Στόχος είναι να ανακαλέσουν τη φροϋδική άποψη ότι το όνειρο αποτελεί εκπλήρωση επιθυμιών. Τους ζητάμε να μας πουν αν έχει συμβεί και στους ίδιους να δουν στο όνειρό τους την πραγματοποίηση κάποιας επιθυμίας τους. Στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης, μπορούμε να αξιοποιήσουμε και τη λαϊκή παροιμία «Ο πεινασμένος καρβέλια ονειρεύεται».

Αφού έχουμε προετοιμάσει κατάλληλα το έδαφος, προχωράμε στα κείμενα που θα αποτελέσουν το κέντρο του συγκεκριμένου δώρου, το *Ερωτικόν ενύπνιον* και την *Ιστορία και όνειρο* του Μαρίνου Φαλιέρου. Ήδη έχει ζητηθεί από τους μαθητές να επισκεφτούν από το σπίτι το περιβάλλον της Δημόδους Γραμματείας από τις Ψηφίδες του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας και να διαβάσουν τα αποσπάσματα από την *Ιστορία και όνειρο*. Εκεί θα πληροφορηθούν ότι «Το ποίημα (758 στίχοι) χρονολογείται γύρω στα 1418, και είναι η αφήγηση ενός ονείρου του ήρωα/αφηγητή. Πρόκειται για δραματοποιημένη διήγηση, αποτελούμενη από θεατρικούς διαλόγους που τους συνδέει μεταξύ τους ο αφηγητής. Ο ήρωας ονειρεύεται μια ερωτική συνάντηση με την αγαπημένη του και πυρήνας του έργου είναι ο διάλογος των δύο ερωτευμένων στο παράθυρο. Τα κύρια (αφηγητής, Αθούσα) και τα δευτερεύοντα (Μοίρα, Ποθούλα) πρόσωπα του έργου διαλέγονται, μέχρι να διακοπεί το όνειρο την αυγή από το τσίμπημα ενός ψύλλου».

Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου δώρου, ζητάμε από τους μαθητές να μεταβούν και πάλι στο περιβάλλον της Δημόδους Γραμματείας και να διαβάσουν αυτήν τη

φορά το κατά πολύ συντομότερο Ερωτικόν ενύπνιον. Διαβάζοντας και μόνο το σύντομο εισαγωγικό που συνοδεύει το ποίημα, μπορούν να διαπιστώσουν ότι έχουμε να κάνουμε με κείμενα που παρουσιάζουν αρκετές αναλογίες μεταξύ τους: «Στο ποίημα αυτό των 130 στίχων ο ήρωας/αφηγητής ονειρεύεται την αγαπημένη του που συνοδεύεται από τον προσωποποιημένο Έρωτα. Το έργο, γραμμένο στις πρώτες δεκαετίες του 15ου αιώνα, δίνει, στο πλαίσιο μιας σύντομης επιστολής σε έναν φίλο, πληροφορίες για τον καημό του έρωτα του ποιητή και για το όνειρο, που ελπίζει να του φέρει ευτυχία. Το όνειρο εντέλει θα διακόψει την αυγή το λάλημα ενός κόκορα».

Οι μαθητές αναλαμβάνουν να ετοιμάσουν μια παρουσίαση σε PowerPoint στην οποία θα συγκρίνουν τα δύο κείμενα, αναδεικνύοντας ομοιότητες και διαφορές ανάμεσά τους. Προκειμένου να διευκολυνθούν στη μελέτη τους, τους προτείνουμε τους παρακάτω άξονες προς διερεύνηση: α) θέμα, β) πρόσωπα, γ) σχέση ονείρου-πραγματικότητας ήρωα, δ) σχέση ονείρου-πλοκής, ε) τέλος κειμένων. Παρακάτω δίνονται ορισμένα στοιχεία που θα μπορούσαν να παρατηρήσουν οι μαθητές και να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης κατά την παρουσίαση των εργασιών τους.

A) Θέμα

Και στα δύο κείμενα ο αφηγητής αφηγείται ένα νυχτερινό όνειρο που είδε. Και τα δύο όνειρα είναι ερωτικά και μάλιστα ο βασικός τους άξονας είναι η συνάντηση του αφηγητή με την αγαπημένη του.

B) Πρόσωπα

Και στα δύο κείμενα, εκτός από τον κεντρικό ήρωα (που ταυτίζεται και με τον αφηγητή) και την αγαπημένη του, παρουσιάζονται προσωποποιημένες αφηρημένες έννοιες: η Μοίρα στην *Ιστορία και όνειρο*, ο Έρωτας και η Μοίρα στο *Ερωτικόν ενύπνιον*. Μάλιστα, ο ρόλος αυτών των δύο φανταστικών χαρακτήρων είναι να παρηγορήσουν, να καθησυχάσουν και να βοηθήσουν τον ήρωα στον ερωτικό καημό.

Γ) Σχέση ονείρου-πραγματικότητας ήρωα

Ο αφηγητής και στα δύο έργα μάς πληροφορεί ότι βασανίζεται από τον ερωτικό του πόθο για μια κοπέλα. Τα όνειρα και στις δύο περιπτώσεις φαίνεται να προέρχονται

από τα ημερήσια κατάλοιπα της σκέψης του και την ανεκπλήρωτή του επιθυμία. Κοινό μοτίβο είναι, λοιπόν, η ερωτική εμμονή με ένα πρόσωπο στην εκτός ύπνου πραγματικότητα.

Δ) Σχέση ονείρου-πλοκής

Ο κύριος όγκος και των δύο κειμένων ταυτίζεται με την αφήγηση του ονείρου. Εκτός από μια σύντομη εισαγωγή και λίγους καταληκτικούς στίχους, μπορούμε να πούμε ότι το ποίημα ισοδυναμεί με την αφήγηση του ονείρου· το όνειρο, δηλαδή, καταλαμβάνει το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό του κειμένου. Η αφήγηση, με άλλα λόγια, κινείται ως επί το πλείστον στον ονειρικό χώρο και χρόνο. Θα μπορούσαμε εδώ να σταθούμε και στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται για να μας εισαγάγει στο όνειρο. Και στα δύο ποιήματα χρησιμοποιείται το ρήμα «εφάνη» που από τη μια παραπέμπει στην απατηλότητα του ονείρου και από την άλλη επιφυλάσσει έναν παθητικό ρόλο στον ονειρευόμενο· το αποτέλεσμα, δηλαδή, δεν θα ήταν το ίδιο, αν χρησιμοποιούνταν το ρήμα «είδα». Μάλιστα, στο *Ερωτικόν ενύπνιον* χρησιμοποιείται και το ρήμα «ήρθε» (θωρώ την κι ήρθε εις ύπνον μου) που δίνει στις ονειρικές μορφές μια αίσθηση αυτόνομης υπόστασης έξω από το μυαλό του ονειρευόμενου, σαν να έρχονται έξωθεν.

Ε) Τέλος κειμένων

Εύκολα οι μαθητές θα διαπιστώσουν ότι και στα δύο ποιήματα το τέλος του κειμένου συμπίπτει με την αφύπνιση του ήρωα. Συγκεκριμένα, πρόκειται για ακούσια αφύπνιση που στη μια περίπτωση οφείλεται σε έναν ψύλλο (γεγονός που προσδίδει κωμικές νότες στην αφήγηση) και στην άλλη στο λάλημα του πετεινού. Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι το ξύπνημα συμβαίνει σε μια κομβική στιγμή του ονείρου, όταν δηλαδή το ζευγάρι είναι έτοιμο να βρεθεί πρόσωπο με πρόσωπο ή να αγκαλιαστεί, αφήνοντας σε εκκρεμότητα το σμίξιμό τους.

Εάν υπάρχει χρόνος, μια ενδιαφέρουσα δραστηριότητα που θα μπορούσε να ανατεθεί στις ομάδες θα ήταν να επισημάνουν όλα τα σημεία στα οποία περιγράφεται ο Έρωτας στο *Ερωτικόν ενύπνιον* και στη συνέχεια να αναζητήσουν στη μηχανή

αναζήτησης εικόνων της Google ζωγραφικούς πίνακες που να αποτυπώνουν τον προσωποποιημένο έρωτα με ανάλογο τρόπο. Στόχος αυτής της δραστηριότητας είναι να συνειδητοποιήσουν ότι ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίσταται ο Έρωτας βασίζεται σε κοινούς τόπους και παραδόσεις που απαντώνται σε ποικιλία κειμένων και πινάκων. Θα μπορούσαμε ίσως να συζητήσουμε κιόλας με τους μαθητές μας αν ονειρευόμαστε και με έναν ανάλογο τρόπο· αν, δηλαδή, οι ενύπνιες εικόνες μας είναι επηρεασμένες από τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις με τις οποίες ερχόμαστε καθημερινά σε επαφή στον ξύπνιο μας.

Σε περίπτωση που δεν επαρκέσει ο χρόνος του δώρου για την υλοποίηση της παρουσίασης, οι ομάδες την ολοκληρώνουν στο σπίτι.

Η επόμενη συνάντηση αφιερώνεται στην παρουσίαση των εργασιών των ομάδων και στη συνακόλουθη συζήτηση. Η συζήτηση επικεντρώνεται κυρίως στο γεγονός ότι στα εν λόγω κείμενα το σύνολο σχεδόν της ιστορίας που αφηγούνται ταυτίζεται με το περιεχόμενο του ονείρου· με άλλα λόγια, το όνειρο αποτελεί το αφηγηματικό πλαίσιο. Ζητάμε από τους μαθητές να διατυπώσουν τις σκέψεις τους σχετικά με αυτή την επιλογή. Θα μπορούσε να συνδεθεί, για παράδειγμα, με την αφόρμηση του προηγούμενου δώρου και το τραγούδι του Αλκίνοου Ιωαννίδη: η ιστορία αποτελεί τη φανταστική εκπλήρωση μιας επιθυμίας του αφηγητή, η οποία μόνο στο πλαίσιο ενός ονείρου μπορεί να πραγματοποιηθεί· ή να συσχετιστεί με την πιθανή αυτολογοκρισία του αφηγητή που τοποθετεί την όλη ιστορία στο πλαίσιο ενός ονείρου, για να μην σκανδαλίσει τα ενδεχομένως αυστηρά ήθη της εποχής. Άλλωστε, σε μια τέτοια εκδοχή πιθανώς συνηγορεί και το τέλος των κειμένων που δεν μας παρουσιάζει το σμίξιμο και το φιλί του ζευγαριού, αλλά με έναν ειρωνικό τρόπο ο ήρωας αφυπνίζεται από μια εξωτερική αφορμή και η συνέχεια μένει μετέωρη. Στόχος αυτής της συζήτησης είναι να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι η τοποθέτηση μιας ιστορίας εντός ονειρικού αφηγηματικού πλαισίου μπορεί να εξυπηρετεί ποικίλους στόχους. Αν υπάρχει χρόνος, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και άλλα κείμενα με ανάλογο

τέχνασμα, όπως για παράδειγμα τα σατιρικά όνειρα του Σολωμού στα οποία το ονειρικό πλαίσιο εξυπηρετεί διαφορετικές λειτουργίες.

12η-15η ώρα: Ονειρικά στοιχεία εκτός ονείρου

Στην τελευταία φάση της διδακτικής πορείας οι μαθητές θα μελετήσουν κείμενα που εμπνέονται από την εικονοποιία και τη «λογική» του ονείρου και ενσωματώνουν στην ποιητική τους ονειρικά στοιχεία, χωρίς όμως να αναφέρονται ευθέως σε ονειρικές εμπειρίες. Στο πρώτο από τα δύο δίωρα θα μελετήσουν καφκικούς εφιάλτες και στο δεύτερο υπερρεαλιστικά κείμενα.

Οι καφκικοί εφιάλτες: *Η Μεταμόρφωση* (2 ώρες)

Έχει ζητηθεί από τους μαθητές να διαβάσουν στο μεταξύ τη νουβέλα του Κάφκα *Η Μεταμόρφωση*. Σε περίπτωση που είναι δύσκολη η πρόσβαση των μαθητών στο συγκεκριμένο κείμενο, μπορούν να τους διανεμηθούν φωτοτυπίες με ολιγοσέλιδα αποσπάσματα που να περιλαμβάνουν, όμως, οπωσδήποτε τις αρχικές και τελικές σελίδες του κειμένου.

Η διεξαγωγή του δίωρου μπορεί να γίνει στην αίθουσα του τμήματος, με τους μαθητές χωρισμένους σε ομάδες. Πριν περάσουν στην ομαδική μελέτη της *Μεταμόρφωσης*, διαβάζουμε στην ολομέλεια ένα άλλο σύντομο διήγημα του Κάφκα που τιτλοφορείται «Ένα όνειρο». Στο διήγημα ο Γιόζεφ Κ. ονειρεύεται ότι συναντάει σε μια βόλτα του έναν τάφο στον οποίο ένας καλλιτέχνης γράφει με χρυσά γράμματα το όνομα του νεκρού. Στο τέλος του κειμένου ο Γιόζεφ Κ. ξαπλώνει ο ίδιος μέσα στον τάφο, συνειδητοποιεί ότι το δικό του όνομα είναι που έγραφε πάνω στην πέτρα ο καλλιτέχνης και ξυπνάει. Στη συνέχεια, επιχειρούμε μια δεύτερη ανάγνωση του κειμένου, αυτή τη φορά όμως παραλείποντας την πρώτη («Ο Γιόζεφ Κ. ονειρεύτηκε:») και την τελευταία σειρά του κειμένου («Ενθουσιασμένος από το θέαμα, ξύπνησε»). Ζητάμε από τους μαθητές να σχολιάσουν πόσο διαφορετική εντύπωση τους έκανε αυτή τη φορά το διήγημα. *Υπάρχει κάποια ριζική αλλαγή στον τρόπο που προσλαμβάνουμε την ιστορία;*

Η συζήτηση μπορεί να ξεκινήσει με βάση τη διαπίστωση ότι και σε αυτή την περίπτωση, όπως και στα κείμενα του Φαλιέρου, διαβάζουμε την όλη πλοκή της αφήγησης ως ένα όνειρο του βασικού πρωταγωνιστή. Ενταγμένη στο πλαίσιο του ονείρου, η ιστορία δεν σοκάρει ούτε τρομάζει τόσο πολύ, ακριβώς επειδή δηλωμένα αποτελεί ενύπνια εμπειρία και συνεπώς υπάρχει η ασφάλεια του ξυπνήματος που, άλλωστε, συμπίπτει με το τέλος του κειμένου και λυτρώνει τόσο τον ήρωα όσο και τον αναγνώστη από τον εφιάλτη. Επίσης, το παράλογο στοιχείο της ιστορίας δεν μας ξαφνιάζει ιδιαίτερα, καθώς το δικαιολογούμε ως συνηθισμένο συστατικό του ονείρου· γι' αυτό, δεν αναζητούμε και κάποια βαθύτερη εξήγηση. Αν, όμως, λείπει το πλαίσιο του ονείρου, τότε η πλοκή φαντάζει πιο αλλόκοτη, το παράλογο στοιχείο μένει ξεκρέμαστο και η όλη ιστορία γίνεται πιο ακατανόητη, τρομακτική και ανησυχαστική. Αμέσως αρχίζουμε να αναζητάμε νέες ερμηνείες και συμβολισμούς για να την ταξινομήσουμε λογικά.

Με άξονα αυτά τα συμπεράσματα, ζητάμε στη συνέχεια από τις ομάδες να επιστρέψουν στη *Μεταμόρφωση* και να προσπαθήσουν να απαντήσουν στο ερώτημα: *Θα μπορούσε να είναι η πλοκή της νουβέλας ένας εφιάλτης που ονειρεύτηκε ο ήρωας;* Προκειμένου να πραγματευτούν το συγκεκριμένο ζήτημα, τους ζητάμε να λάβουν υπόψη τους τα παρακάτω ερωτήματα:

1. Ποια εξωλογικά στοιχεία εντοπίζουμε στο κείμενο; Θα μπορούσαμε να τα συναντήσουμε σε ένα όνειρο;
2. Ποια στοιχεία για την ψυχολογική κατάσταση του Γκρέγκορ Σάμσα μπορούμε να συλλέξουμε από το κείμενο; Θα δικαιολογούνταν ένας άνθρωπος με τέτοια ψυχολογία να δει ένα ανάλογο όνειρο;
3. Ποια είναι τα κυριότερα συναισθήματα του ήρωα; Είναι συναισθήματα που νιώθει ένα άνθρωπος όταν βλέπει εφιάλτες;

Ακολουθεί συζήτηση στην οποία οι ομάδες παρουσιάζουν τα πορίσματά τους, επισημαίνοντας τα σημεία του κειμένου που ενισχύουν τις απόψεις τους. Λογικά οι μαθητές θα σχολιάσουν το παράλογο της μεταμόρφωσης του ήρωα σε έντομο και την

αδυναμία αναγνώρισης του εαυτού του ως στοιχεία που θα μπορούσαμε να συναντήσουμε σε ένα όνειρο. Συνάγουμε, επίσης, από το κείμενο την εικόνα ενός ανθρώπου που στην πραγματική του ζωή βασανίζεται από αγωνίες και στενοχώριες, οι οποίες θα δικαιολογούσαν έναν τέτοιο εφιάλτη. Άλλωστε, τα βασικά συναισθήματα που κυριαρχούν στο κείμενο είναι συναισθήματα άγχους, αίσθησης απειλής και φόβου, δηλαδή συναισθήματα συνηθισμένα στο πλαίσιο ενός εφιάλτη. Είναι πιθανό αρκετοί μαθητές να μπορούν να ανακαλέσουν δικά τους όνειρα στα οποία να νιώθουν αβοήθητοι και να διακατέχονται από ένα αίσθημα αποπροσανατολισμού και απειλής. Στο πλαίσιο της συζήτησης, θα μπορούσε να αξιοποιηθεί το γεγονός ότι στην πρώτη σειρά του αφηγήματος διαβάζουμε ότι «όταν ο Γκρέγκορ Σάμσα ξύπνησε ένα πρωί από ταραγμένα όνειρα, βρέθηκε στο κρεβάτι του μεταμορφωμένος σ' ένα πελώριο ζώο». Η ίδια η διατύπωση αυτής της πρότασης υποβάλλει στον αναγνώστη την ακαθόριστη αίσθηση ότι η όλη εμπειρία της μεταμόρφωσης που ακολουθεί θα μπορούσε να είναι άλλο ένα τέτοιο «ταραγμένο όνειρο» του ήρωα.

Στη συνέχεια, σχολιάζουμε πως στο συγκεκριμένο κείμενο ο Κάφκα απέφυγε να παρουσιάσει το γεγονός ως έναν εφιάλτη του ήρωα. *Πόσο πιο τρομακτική κάνει την εμπειρία που περιγράφεται αυτή η επιλογή; Θα ήταν εξίσου ανησυχητική αν επρόκειτο ρητά για ένα όνειρο;* Εφόσον τελικά η εμπειρία δεν μας παρουσιάζεται ως όνειρο, μας προκαλεί να αναζητήσουμε άλλους τρόπους για να τη νοηματοδοτήσουμε. Καλούμε, λοιπόν, τους μαθητές να διατυπώσουν ερμηνείες σχετικά με το περιεχόμενο του αφηγήματος. Θα πρέπει να αποφύγουμε να κρίνουμε τις ερμηνείες που προτείνονται και να αφήσουμε τα παιδιά να μιλήσουν ελεύθερα. Μπορούν να επιχειρήσουν να δώσουν στην ιστορία αλληγορικές ή συμβολικές διαστάσεις, να επιχειρήσουν μια ψυχαναλυτική θεώρηση του ήρωα ή απλώς να το θεωρήσουν ως μια φανταστική ιστορία τρόμου. Σκοπός της συζήτησης δεν είναι να καταλήξουμε σε μια οριστική ερμηνεία, αλλά να καταδείξουμε ότι η επιλογή να εκμεταλλευτεί κανείς ονειρικά στοιχεία σε μια αφήγηση που δεν παρουσιάζεται ως ονειρική εμπειρία ανοίγει άλλες

προοπτικές στη νοηματοδότηση και στην πρόσληψη ενός κειμένου και το καθιστά συχνά ανοιχτό σε πολλαπλές ερμηνευτικές απόπειρες.

Υπερρεαλισμός και όνειρο (2 ώρες)

Σε αυτό το δίωρο, που προτείνεται να διεξαχθεί στο εργαστήριο πληροφορικής, οι μαθητές θα έρθουν σε επαφή με τον τρόπο αξιοποίησης του ονείρου από τους εκπροσώπους του υπερρεαλιστικού ρεύματος. Ως αφορμή μπορεί να χρησιμοποιηθεί η χρήση της λέξης «σουρεαλισμός» στην καθημερινή ζωή. Σε αυτό μπορεί να μας φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη [η αναζήτηση στα σώματα κειμένων της Πύλης του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας](#). Προτρέπουμε τους μαθητές να ψάξουν τη λέξη «σουρεαλιστικό» στην παράλληλη αναζήτηση και να επιχειρήσουν να δώσουν έναν ορισμό της. Λογικά οι περισσότεροι μαθητές θα είναι σε θέση να επισημάνουν ότι η λέξη χρησιμοποιείται με τη σημασία του παράδοξου, του υπερβολικού και του ακαταλαβίστικου. Παραπέμπονται ύστερα στο ηλεκτρονικό [Λεξικό της κοινής νεοελληνικής](#), στο οποίο συναντούν δύο ερμηνεύματα στο λήμμα [σουρεαλιστικός](#): το ένα επιβεβαιώνει τις υποθέσεις τους για τη μεταφορική χρήση του όρου στην καθημερινότητα και το άλλο τούς υποδεικνύει τη χρήση του όρου στον χώρο της λογοτεχνίας. Παραπέμπονται έτσι στο λήμμα υπερρεαλισμός του [Λεξικού Λογοτεχνικών Όρων](#) και το διαβάζουν, προσπαθώντας να επισημάνουν τα σημεία που αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο αξιοποίησε το όνειρο το λογοτεχνικό ρεύμα του υπερρεαλισμού. Συγκεκριμένα, θα εντοπίσουν φράσεις όπως: «ο καλλιτέχνης – αλλά και ο άνθρωπος γενικότερα– δεν πρέπει να μένει εγκλωβισμένος στην πραγματικότητα της καθημερινής ζωής αλλά να χρησιμοποιεί τη φαντασία, την τύχη, το όνειρο και το ασυνείδητο, σπάζοντας τα δεσμά του ρεαλισμού, της αληθοφάνειας και της ευλογοφάνειας», «Για να επιτύχουν τους στόχους τους, χρησιμοποιούν κάθε μέσο που θα μπορούσε να τους φέρει σε άμεση επαφή με το υποσυνείδητο: καταγραφή ονείρων, ύπνωση», «η ποίησή τους θα συνεχίσει να φημίζεται για την άρνηση κάθε περιορισμού, την απόλυτη ελευθερία στο λεξιλόγιο και τη στιχουργική,

τους απρόσμενους συνδυασμούς λέξεων και τις εντυπωσιακές εικόνες, καθώς και για στοιχεία όπως το όνειρο, ο έρωτας, το χιούμορ, το παράλογο», «ο υπερρεαλισμός διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο σκέψης του σύγχρονου ανθρώπου: μας έκανε πολύ πιο δεκτικούς σε κάθε πειραματισμό, έδωσε σημαντική θέση στο χιούμορ και την ελευθερία του πνευματικού ανθρώπου, συμφιλίωσε κατά κάποιο τρόπο το όνειρο με την πραγματικότητα, το υποσυνείδητο με τη λογική και τη φαντασία με την καλλιτεχνική οργάνωση, ανανεώνοντας την ανθρώπινη έκφραση». Αντιλαμβάνονται, συνεπώς, την κομβική θέση που είχε το όνειρο στην υπερρεαλιστική ποιητική ως στοιχείο ανανέωσης, ανατροπής και εμπλουτισμού της τέχνης.

Στη συνέχεια, και για να διαπιστώσουν στην πράξη όσα διάβασαν, παρακολουθούμε την ταινία *Ο Ανδαλουσιανός σκύλος* των Νταλί και Μπουνιουέλ και ζητάμε από τους μαθητές να εντοπίσουν χαρακτηριστικά της ταινίας που να προσιδιάζουν σε όνειρο. Δεν θα είναι δύσκολο οι μαθητές να εντοπίσουν το στοιχείο του παράδοξου, το συνειρμικό μοντάζ των εικόνων, το αναπάντεχο πολλών σκηνών, την παράλογη χρονική ακολουθία. Άλλωστε, η ταινία είναι βασισμένη σε δύο όνειρα, ένα του Νταλί και ένα του Μπουνιουέλ.

Στη συνέχεια, περνάμε στον χώρο της ζωγραφικής και προτρέπουμε τις ομάδες να αναζητήσουν υπερρεαλιστικούς πίνακες στο διαδίκτυο. Ο διδάσκων έχει δημιουργήσει έναν τοίχο αξιοποιώντας το διαθέσιμο διαδικτυακό λογισμικό [Padlet](#) και οι ομάδες αναλαμβάνουν να επικολλήσουν σε αυτόν τον τοίχο τους πίνακες της επιλογής τους σημειώνοντας τους τίτλους τους. Δημιουργείται με αυτόν τον τρόπο μια οπτική ανθολογία υπερρεαλιστικής ζωγραφικής. Το Padlet έχει το πλεονέκτημα ότι δεν απαιτεί εγγραφή των μαθητών· αρκεί να τους δώσει ο διδάσκων τη διεύθυνση του τοίχου που δημιούργησε και εκείνοι μπορούν να προσθέσουν εικόνες ή κείμενο κάνοντας διπλό κλικ πάνω στον τοίχο. Σε κάθε ανάρτηση πίνακα που πραγματοποιούν στον τοίχο, οι μαθητές επισημαίνουν όσα στοιχεία τούς θυμίζουν όνειρο. Σε περίπτωση μάλιστα που κάποιοι μαθητές έχουν ανάλογα ενδιαφέροντα, θα μπορούσε να τους ανατεθεί να δημιουργήσουν ένα αντίστοιχο υπερρεαλιστικό κολάζ.

Τέλος, και εφόσον το έδαφος έχει προετοιμαστεί μέσα από τον κινηματογράφο και τη ζωγραφική, οι μαθητές μεταβαίνουν στα ψηφιοποιημένα εγχειρίδια του Ψηφιακού Σχολείου και παραπέμπονται στα παρακάτω υπερρεαλιστικά κείμενα:

Νίκος Εγγονόπουλος, [«Μπολιβάρ»](#)

Ανδρέας Εμπειρικός, [\[Τρία αποσπάσματα\]](#)

Ανδρέας Εμπειρικός, [«Ηχώ»](#)

Πωλ Ελνάρ, [«Να κοιμάσαι»](#) (μτφρ. Οδυσσέας Ελύτης)

Αντρέ Μπρετόν, [«Τα γραπτά φεύγουν»](#) (μτφρ. Ανδρέας Εμπειρικός)

Τριστάν Τζαρά, [«Ο κύριος ΑΑ, αντι-φιλόσοφος»](#) (μτφρ. Νίκος Εγγονόπουλος)

Καθώς διαβάζουν τα κείμενα οι μαθητές, καλούνται να εντοπίσουν εικόνες που να θυμίζουν όνειρο και να επικολλήσουν τους αντίστοιχους στίχους σε χωριστές αναρτήσεις στον ίδιο τοίχο Padlet που είχαν χρησιμοποιήσει και πριν.

Στη συνέχεια, συζητάμε με τους μαθητές αυτά τα υπερρεαλιστικά κείμενα. *Ποιες διαφορές εντοπίζουν στον τρόπο με τον οποίο αξιοποιήθηκε το όνειρο σε αυτήν την περίπτωση, σε σχέση με τα κείμενα που είχαν μελετηθεί στις προηγούμενες φάσεις της διδακτικής πορείας;* Στόχος είναι να γίνει κατανοητό ότι εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με λεκτικές καταγραφές ονείρων ή απόπειρες αναπαράστασης συγκεκριμένων ονειρικών εμπειριών· περισσότερο έχουμε να κάνουμε με μια προσπάθεια αξιοποίησης του τρόπου λειτουργίας του ονείρου και του υποσυνειδήτου στη λογοτεχνική γραφή. Όπως στο όνειρο συναντάμε παράδοξες σκηνές, απροσδόκητες συναντήσεις εικόνων, καταστάσεις που αντιβαίνουν στον ορθολογισμό της καθημερινότητας, έτσι και στα υπερρεαλιστικά κείμενα συναντάμε απρόσμενες συναντήσεις λέξεων, καταστρατήγηση της τρέχουσας καθημερινής σύνταξης, ανατροπές καθιερωμένων συμβάσεων. Οι μαθητές επισημαίνουν παραδείγματα από τα κείμενα που διάβασαν, στα οποία να τεκμηριώνονται όλα τα παραπάνω.

16η ώρα: Συμπεράσματα

Προτείνεται να διατεθεί μια ώρα για αναστοχασμό όλης της προηγούμενης διδακτικής πορείας. Σε αυτήν την ώρα μπορεί να γίνει μια σύνοψη των όσων διερευνήθηκαν στα προηγούμενα στάδια, επιμένοντας κυρίως στον τρόπο αξιοποίησης των ονείρων από τους λογοτέχνες, στις ερμηνείες στις οποίες αυτά υπόκεινται και στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν στο πλαίσιο του κάθε λογοτεχνικού κειμένου. Για να γίνει αυτό, μπορούμε να ζητήσουμε από τους μαθητές να συντάξουν έναν εννοιολογικό χάρτη στον οποίο να καταγράφουν όλες τις παραπάνω παρατηρήσεις. Σε περίπτωση που η διδασκαλία λαμβάνει χώρα στο εργαστήριο πληροφορικής, αυτό μπορεί να γίνει με κάποιο ανάλογο λογισμικό όπως το [Cmap](#), ενώ, εάν δεν υπάρχει τέτοια δυνατότητα, οι ομάδες μπορούν να δημιουργήσουν έναν χειρόγραφο χάρτη. Σκοπός είναι να θυμηθούν και να ταξινομήσουν τις διαφορετικές λειτουργίες των ονείρων που μελέτησαν: τα όνειρα ως στοιχεία που προλέγουν την εξέλιξη της υπόθεσης, τα όνειρα ως δείκτες της συναισθηματικής κατάστασης του ήρωα, τα όνειρα ως εκπληρώσεις επιθυμιών. Και από την άλλη, τα όνειρα που εντάσσονται μέσα στην πλοκή ενός λογοτεχνικού έργου, τα όνειρα που ταυτίζονται με το περιεχόμενο ολόκληρου του λογοτεχνικού κειμένου αποτελώντας το πλαίσιο της αφήγησης, τα όνειρα ως στοιχεία ποιητικής.

Εάν επαρκεί ο διδακτικός χρόνος και υπάρχει ανάλογο ενδιαφέρον από τους μαθητές, μπορούν να προβληθούν αποσπάσματα από κινηματογραφικές ταινίες με όνειρα που θα προσκομίσει είτε ο διδάσκων είτε οι ίδιοι οι μαθητές. Η συζήτηση για αυτά τα αποσπάσματα μπορεί να συνδυαστεί με τη συνόψιση των παρατηρήσεων που προέκυψαν από τη διδακτική πορεία που προηγήθηκε. Υπάρχουν πολλές χαρακτηριστικές περιπτώσεις κινηματογραφικών ονείρων που μπορούν να αξιοποιηθούν: τα *Όνειρα* του Kurosawa, ο *Μάγος του Οζ*, η σεκάνς του ονείρου που επιμελήθηκε ο Νταλί στη *Νύχτα Αγωνίας* του Hitchcock, το *Inception* του Christopher Nolan και πολλά άλλα.

ΣΤ. ΦΑΚΕΛΟΣ ΜΑΘΗΤΗ

Τελειώνοντας το εισαγωγικό δίωρο, αναμένουμε οι μαθητές να έχουν καταγράψει κάποια βασικά χαρακτηριστικά των ονείρων, να έχουν γνωρίσει διαφορετικές θεωρίες για την ερμηνεία τους και να έχουν αρχίσει να προβληματίζονται σχετικά με τον τρόπο αναπαράστασης της ονειρικής εμπειρίας στο πλαίσιο ενός λογοτεχνικού κειμένου.

Κατά τις επόμενες έξι ώρες αναμένουμε οι μαθητές να μελετήσουν τη λειτουργία ονείρων που εντάσσονται μέσα στην πλοκή ενός λογοτεχνικού έργου. Αφού συγκρίνουν τα όνειρα της Αρετούσας και της Ερωφίλης, να εξαγάγουν συμπεράσματα για τον τρόπο με τον οποίο ορισμένες φορές τα όνειρα αξιοποιούνται ως προσημάνσεις της τελικής έκβασης. Επίσης, εξετάζοντας τα όνειρα της Φραγκογιαννούς σε συνδυασμό με την πλοκή του έργου, να συντάξουν ένα κείμενο που θα εξηγεί τα όνειρα της ηρωίδας ως αποτελέσματα της ψυχολογικής της κατάστασης.

Το επόμενο τρίωρο προσθέτει άλλη μια εκδοχή αξιοποίησης του ονείρου στη λογοτεχνία: το όνειρο ως αφηγηματικό πλαίσιο. Μελετώντας τα κείμενα του Φαλιέρου, οι μαθητές δημιουργούν μια παρουσίαση η οποία εστιάζει στα κοινά στοιχεία των δύο έργων που εξετάζονται και διατυπώνουν υποθέσεις για τους πιθανούς λόγους που ωθούν έναν συγγραφέα να ταυτίσει ολόκληρη την υπόθεση ενός έργου με το περιεχόμενο ενός ονείρου.

Στις τελευταίες τέσσερις ώρες οι μαθητές έρχονται σε επαφή με έναν διαφορετικό διάλογο ονείρου-λογοτεχνίας. Μέσω της μελέτης των καφκικών κειμένων αναγνωρίζουν τη δυνατότητα ενσωμάτωσης ονειρικών στοιχείων σε κείμενα που δεν αναπαριστούν ονειρικές εμπειρίες. Συζητώντας, τέλος, για τον υπερρεαλισμό, γνωρίζουν ένα λογοτεχνικό ρεύμα που ανήγαγε το ασυνείδητο και το όνειρο σε βασικά στοιχεία της ποιητικής του.

Ακολουθείται κατά αυτόν τον τρόπο μια διαδρομή που εξετάζει απλές αλλά και συνθετότερες εκδοχές αξιοποίησης της ονειρικής εμπειρίας σε λογοτεχνικά κείμενα και η οποία περιλαμβάνει κείμενα από την αρχαιότητα έως τις αρχές του 20ού αιώνα.

Z. ΆΛΛΕΣ ΕΚΔΟΧΕΣ

Η παρούσα διδακτική πρόταση προτείνεται να εφαρμοστεί ως ένα σχέδιο εργασίας απλωμένο σε όλη τη διάρκεια της χρονιάς, αξιοποιώντας δύο έως τρεις ώρες στο τέλος κάθε μήνα για την υλοποίηση των σχετικών δραστηριοτήτων και αναθέτοντας στους μαθητές να μελετήσουν τα σχετικά κείμενα στο μεσοδιάστημα. Σε περίπτωση που κάποιος το επιθυμεί, είναι εφικτό να εφαρμοστεί και συνεχόμενα σε δεκαέξι ώρες, μόνο που σε αυτήν την περίπτωση θα έπρεπε να αξιοποιηθούν μόνο συγκεκριμένα αποσπάσματα από τα εκτενέστερα κείμενα, καθώς οι μαθητές δεν θα έχουν επαρκή χρόνο για να τα μελετήσουν ολόκληρα.

Παρόλο που η προτεινόμενη διδακτική πορεία ακολουθεί μια συγκεκριμένη διαδρομή για να στήσει το επιχείρημά της, δεν αποκλείεται η δυνατότητα να αξιοποιηθούν μεμονωμένα τμήματά της για να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένους διδακτικούς σκοπούς. Θα μπορούσε, για παράδειγμα, σε περίπτωση έλλειψης διδακτικού χρόνου, να αξιοποιηθεί μόνο η ενότητα που εξετάζει όνειρα εντός της πλοκής ενός κειμένου. Αυτονόητο είναι πως θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν και ποικίλα άλλα κείμενα στη θέση αυτών που προτείνονται. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε η αξιοποίηση σχετικών αποσπασμάτων από κινηματογραφικές ταινίες, όπως αυτές που αναφέρονται στο πλαίσιο της τελευταίας διδακτικής ώρας. Στην περίπτωση, όμως, που κάποιος επιχειρούσε μια συστηματικότερη αξιοποίησή τους, θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη η ιδιαιτερότητα του κινηματογραφικού μέσου, που χρησιμοποιεί ποικίλους κώδικες και όχι μόνο τη γλώσσα για την παραγωγή νοήματος.

Η. ΚΡΙΤΙΚΗ

Το βασικότερο σημείο κριτικής που θα μπορούσε να επισημάνει κανείς είναι φυσικά το γεγονός ότι αξιοποιούνται αρκετές διδακτικές ώρες σε μια θεματική που δεν προβλέπεται από τα ισχύοντα προγράμματα σπουδών.

Επίσης, δύο βασικά ζητήματα ενδέχεται να δυσκολέψουν την εφαρμογή του σεναρίου:

1. Ο χρόνος: συχνά διαπιστώνουμε ότι ο χρόνος που προτείνεται για την υλοποίηση των περιγραφόμενων δραστηριοτήτων δεν επαρκεί. Στην πράξη οι ομάδες χρειάζονται περισσότερη ώρα είτε για να μελετήσουν τα κείμενα που τους δίνονται είτε για να συνεργαστούν τα μέλη μεταξύ τους και να ολοκληρώσουν το έργο που τους ανατέθηκε.
2. Η δυσκολία των εξεταζόμενων κειμένων: είναι σίγουρο ότι η γλωσσική μορφή των προτεινόμενων κειμένων (κυρίως των κειμένων της δημόδους γραμματείας) θα ξενίσει και θα δυσκολέψει τους μαθητές κατά τη μελέτη τους. Εδώ είναι ένα σημείο που ο διδάσκων καλείται από τη μια να επιμείνει και από την άλλη να βοηθήσει με κάθε δυνατό τρόπο τις ομάδες στην εξομάλυνση του κειμένου. Γι' αυτό, άλλωστε, προτείνεται να χρησιμοποιηθεί το περιβάλλον της Δημόδους Γραμματείας από τις Ψηφίδες του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, που εμπλουτίζει και περιβάλλει τα αποσπάσματα με γλωσσικά σχόλια, καθώς και ποικίλο άλλο υλικό που διευκολύνει την πρόσβαση των μαθητών στα υπό εξέταση κείμενα. Το κέρδος από όλη αυτή τη διαδικασία θα είναι ότι οι μαθητές θα έχουν έρθει, με το τέλος του σεναρίου, σε επαφή με λογοτεχνικά κείμενα που σπάνια έως ποτέ αποτελούν αντικείμενο διδασκαλίας.

Θ. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασία Γεωργούλα, [Τα όνειρα στην κρητική λογοτεχνία: όνειρο και ποιητική στην πρόιμη και αναγεννησιακή κρητική λογοτεχνία](#), διπλωματική-μεταπτυχιακή εργασία, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010.

Ξ. Α. Κοκόλης, «Όνειρα και άλλα στη “Φόνισσα”», *Για τη «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη. Δύο μελετήματα*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 45-61.

Δ. Κυρτάτας επιμ., *Όψις ενυπνίου. Η χρήση των ονείρων στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

[Ομήρου Ιλιάδα \(Β 1-34\)](#)

Οι άλλοι –θεοί, θνητοί πολέμαρχοι– κοιμόνταν όλη νύχτα,
και μοναχά το Δία δεν έπιανεν ύπνος γλυκός καθόλου,
μόν’ όλο μες στο νου του ανάδευε, πώς του Αχιλλέα να δώσει
τιμή, κι Αργίτες δίπλα στ’ άρμενα περίσσιους ν’ αφανίσει.
Και τούτη η πιο καλή του εικάστηκε βουλή στο νου, να στείλει
στο γιο του Ατρέα, τον Αγαμέμνονα, τον Όνειρο τον πλάνο·
γυρνάει σ’ αυτόν και με ανεμάρπαστα του συντυχαίνει λόγια:
«Όνειρε πλάνε, ομπρός, στ’ Αργίτικα γοργά καράβια δράμε,
και στο καλύβι του Αγαμέμνονα, του γιου του Ατρέα, σα φτάσεις,
ό,τι σου ορίζω τώρα λέγε του και μην το παραλλάξεις.
Σπρώχ’ τον γοργά τους μακρομάλληδες Αργίτες ν’ αρματώσει·
ήρθε η στιγμή που το πλατύδρομο το κάστρο θα πατήσει
των Τρωών· οι αθάνατοι στον Όλυμπο πια δεν κρατούνε τώρα
δυο γνώμες, τι όλους τους ελύγισε με τα παρακλητά της
η Ήρα, κι απά στους Τρώες επλάκωσαν τρανοί καημοί και πίκρες.»

Έτσι είπε, κι ο Όνειρος, σαν άκουσε το λόγο του μισεύει,
 κι ως έφτασε μεμιάς στα γρήγορα των Αχαιών καράβια,
 κινάει να βρει τον Αγαμέμνονα, το γιο του Ατρέα· κι εκείνος
 κοιμόταν στο καλύβι· γύρα του θεϊκός χυνόταν ύπνος.
 Στάθηκε πάνω απ' το κεφάλι του, και την είδη είχε πάρει
 του Νέστορα, που απ' όλους πióτερο τιμούσε τους γερόντους
 ο γιος του Ατρέα· με τέτοιαν ο Όνειρος ο θεϊός είδη του εμίλα:
 «Κοιμάσαι, υγιέ του Ατρέα του αντρόκαρδου, του γαύρου αλογατάρη;
 όλη τη νύχτα ένας πρωτόγερος δεν πρέπει να κοιμάται,
 που τόσο ασκέρι του μπιστεύτηκαν κι έγνοιες πολλές τον ζώνουν.
 Μ' άκου με τώρα· είμαι μαντάτορας από το Δία σταλμένος,
 που ας είναι αλάργα, όμως σε γνοιάζεται και σε ψυχοπονιέται.
 Προστάζει ευτύς τους μακρομάλληδες Αργίτες ν' αρματώσεις·
 ήρθε η στιγμή που το πλατύδρομο το κάστρο θα πατήσεις
 των Τρωών· οι αθάνατοι στον Όλυμπο πια δεν κρατούνε τώρα
 δυο γνώμες, τι όλους τους ελύγισε με τα παρακλητά της
 η Ήρα, κι απά στους Τρώες επλάκωσαν τρανοί καημοί, σταλμένοι
 από το Δία. Μα εσύ τα λόγια μου κράτα στο νου, μη λάχει
 κι αλησμονιά σε πιάσει, ο ολόγλυκος μόλις σ' αφήσει γύπνος.»

Ομήρου Οδύσσεια (τ 535-553)

Αλλά άκου, εξήγησε κι αυτό μου τ' όνειρο:
 είκοσι χήνες στην αυλή μου τρώνε το μουλιασμένο στάρι,
 κι εγώ τις βλέπω και τις χαίρομαι. Μα ξαφνικά από το βουνό χυμώντας
 πάνω τους πέφτει αετός αγκυλομύτης και τους τσακίζει
 το λαιμό· όλες νεκρές σωριάζονται επιτόπου κι ο αετός
 υψώνεται στον θείο αιθέρα.
 Εγώ, στ' όνειρο μέσα, κλαίω και σφαδάζω, τριγύρω μου

μαζεύονται ντόπιες γυναίκες καλοπλέξουδες, συμπάσχοντας
για τον πικρό οδυρμό μου, που ένας αετός θανάτωσε τις χήνες μου.
Εκείνος όμως ξαναγύρισε, κάθισε τώρα στο ψηλότερο μπρέκι της στέγης,
ανθρώπινη πήρε μιλιά και με παρηγορούσε:
“Θάρρεψε, του κοσμοξακουσμένου Ικαρίου κόρη· όχι
δεν ήταν όνειρο, ήταν αλήθεια καλοσήμαδη, που γρήγορα θα γίνει πράξη·
οι χήνες οι μνηστήρες είναι, ο αετός εγώ,
πουλί πετούμενο, είμαι ο δικός σου· γύρισα πίσω τώρα,
θανατικό να φέρω σ’ όλους τους μνηστήρες”.
Έτσι μου μίλησε, κι εμένα λύθηκε ο γλυκός μου ύπνος,
τα μάτια ανοίγοντας κοίταξα γύρω μου και βλέπω στον αυλόγυρο
τις χήνες να τσιμπολογούν το στάρι πλάι στη σκάφη,
όπως και πριν.

(Ομήρου *Οδύσσεια*, *Ραψωδίες ν-ω*, μτφρ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, Αθήνα, Καστανιώτης, 2001, σ. 139.)

Ερωτόκριτος (Δ 95-180)

ΦΡΟΣΥΝΗ

Και «τα ονειροφαντάσματα, τση λέγει, θυγατέρα,
και πράματα ψοματινά σε τούτα δα σ’ εφέρα!
Πέ μου κ’ εμένα τ’ όνειρο, συνήφερε, Αρετούσα,
Πολλά ’δασι τα μάτια μου, πολλά τ’ αφτιά μου ακούσα
κ’ εγώ κατέχω να σου πω και να το ξεδιαλύνω
κι όποιες πιστεύγou σ’ όνειρα για πελελές τσι κρίνω.»
Εξεζαλίστη η Αρετή και τ’ όνειρο δηγάται
τση νένας της και λέγει της το πως πολλά φοβάται:

ΑΡΕΤΟΥΣΑ

«Νένα μου, τούτο τ’ όνειρον είναι κακό για μένα,

γή σκλάβος είν' ο Ρώκριτος γή επνίγηκε στα ξένα.
Τούτη του ανέμου η ταραχή, του ποταμού τα βάθη,
δεν είναι παρά βάσανα και πειρασμοί και πάθη.
Δεν ήτο τούτον όνειρο, νένα, και φανεράδα,
το ταίρι μου εκιντύνευγε σ' κείνη τη σκοτεινάδα.
Ετούτον είδα την αυγή, δυό ώρες να ξημερώσει,
και πλιό από τότες δε μπορεί ο νους μου να μερώσει,
εις ώρα πού τα ονείρατα όλα τα πλιά αλητεύγου,
γιατί τα βάρητα του νου το πνέμα δεν παιδεύουν
και χωνεμένοι είν' οι καπνοί κείνοι που μάσε βράζου
κ' οι αίστησές μας ξυπνητές δεν είναι να πειράζου
κ' είναι το πνέμα λεύτερο, προβλέπει και κατέχει
(κι από καπνούς του στομαχιού εμπόδισμα δεν έχει)
εκείνον οπού ογλήγορα έχει άνθρωπος να πάθει,
γή σε καλό γή σε κακό γή σε χαρά γή σ' πάθη·
κ' έτσι γιατί είν' αθάνατο, του εδόθη η χάρη τούτη
κ' είναι μεγάλο χάρισμα απάνω εις τ' άλλα πλούτη·
και την αυγή σαν ξυπνητές πολλές φορές θωρούμε
ό,τι κι α θέ να πάθουμε· για κείνο το φοβούμαι.
Δεν ήτο τούτον όνειρο, μα είν' όραμα, Φροσύνη,
πολύ κακό μού μέλλεται· γίνεται, ά δεν εγίνη.
Για κείνο, οπ' έχει να γενεί, γι' αυτό δειλιώ περίσσα·
πολλοί είδασι το κάμωμα την ώρα οπού εξυπνήσα·
κι όσοι κοιμώντας την αυγήν είδαν φοβέρας πράμα
ως εξυπνήσα, επάθαν το, καθώς μιλεί το γράμμα.
Νένα μου, τούτο τ' όραμα, πρι δώσει, μου βαρίσκει,

πολύ κακό μού μελετά, κι ογλήγορα με βρίσκει.»

NENA

Λέγει τση η Νένα: «Τ' όνειρον αυτό σου δίδει ζάλη;

Πόσα 'δα εγώ στα νιότα μου, πόσα θωρώ μεγάλη!

Και ταραχές, και ποταμούς και σκοτωμούς και κι άλλα,

πλιά παρ' αυτόνο φοβερά, δύσκολα και μεγάλα,

κι αποσπερνές και ταχινές, κ' είδα να ξεδιαλύνει,

από κακόν εισέ καλό και διάφορον εγίνη.

Κι αν τα ονειροφαντάσματα δύναμην είχαν τόση,

τί ήξαζε το φτεξούσιο στον άνθρωπο κ' η γνώση;

άνθρωπος κάνει του κορμιού εκείνον οπού θέλει,

έτσι καλό σαν και κακόν, όχι και να του μέλλει.

Δεν είν' επά μελλούμενα μηδ' όνειρα έχου χάρη

να φέρουνσι τον άνθρωπον σε βάσανα και βάρη.

Ως στρώσει το κλινάρι του ο κάθε εις κοιμάται

και πελελό τον κράζουσι τούτα όποιος τα δηγάται.

Τά σε πειράζου διώξε τα, το νου σου μην παιδεύγεις,

και τα ονειροφαντάσματα μη στέκεις να γυρεύγεις.

Πράμα θωρούμεν ξυπνητές και πάλι μας-ε σφάνει

κ' εσύ ό,τ' είδες στον ύπνο σου απαρθινό σου εφάνη;

Μα θέ να πω και τ' όνειρον οπού 'δες ξεδιαλύνει

κι ό,τι σου φάνη σ' ύπνο σου απαρθινόν εγίνη:

Ίντα δεν είσαι εις ταραχές, ίντα δεν είσαι εις βάθη;

Δεν έχει ο νους σου βάσανα κι ο λογισμός σου πάθη,

απόσταν αποκότησες να κάμεις σύντροφό σου

κι αγάπησες κι ορέχτηκες ένα μικρότερό σου;

Εκείνα τα θολά νερά, που ως τα βυζιά σ' εχώνα
 κι οπού σου εδείχναν ταραχές, βάσανα, και χειμώνα,
 είναι τα δυσκολέματα, που μπαίνουν εις τη μέση
 και πάσκει ο νους σου όσον μπορεί στη μάχη να κερδέσει.

Το ξύλον οπού αρμένιζε κ' εφάνιστή σου εχάθη
 σημάδι, είν', Αρετούσα μου, πως σου περνούν τα πάθη,
 και τούτα τα ξηλώματα, που ο κύρης σου αμποδίζει
 και το Ρωτόκριτό 'πεψε στα ξένα να γυρίζει,
 κάτεχε πως τελειώνουσι, αν τ' όνειρο αληθέψει,
 και γλήγορα όπου βρίσκεται θέλει τονε γυρέψει.

Κι αν είδες πως εβούλησε το ξύλο μες στα βάθη,
 γλήγορα θέλεις τότε δει κείνον που λες κ' εχάθη·
 τελειώνουν τα ξηλώματα, το δυνατό απαλαίνει,
 όλα μερώνουν, κάτεχε, κι άφς τον καιρό να πηαίνει.

Κ' εκείνη η λαμπυρή φωτιά που 'φεγγε σαν ημέρα,
 είν' η ολπίδα τση καρδιάς οπού 'χεις, θυγατέρα·
 κ' εκείνος οπού σ' έβγαλεν από τα βάθη εκείνα
 και μες στ' ανάβαθα νερά τα πόδια σου επομείνα
 εκείνος είν' ο γάμος σου κι ωσά γενεί, σκολάζει
 ο λογισμός οπού 'βαλες, που τόσα σε πειράζει.

Κι αν είδες πως στ' ανάβαθα τα πόδια ήσα χωσμένα,
 σημάδι κι ο Ρωτόκριτος άξος δεν είν' για σένα·
 γιάυτος, μ' όλο που γλίτωσες κ' εβγήκες απ' τα βάθη,
 επόμεινες εις το νερό και το κορμί σου εγράθη.

Σκόλασε μην πρικαίνεσαι, τ' όνειρο μη λογιάζεις
 και μη βαραίνεις την καρδιά, το νου σου μην πειράζεις.»

(Στυλιανός Αλεξίου, επιμ., *Βιτσέντζος Κορνάρος, Ερωτόκριτος*, Εστία, Αθήνα 1995, σ. 215-217.)